

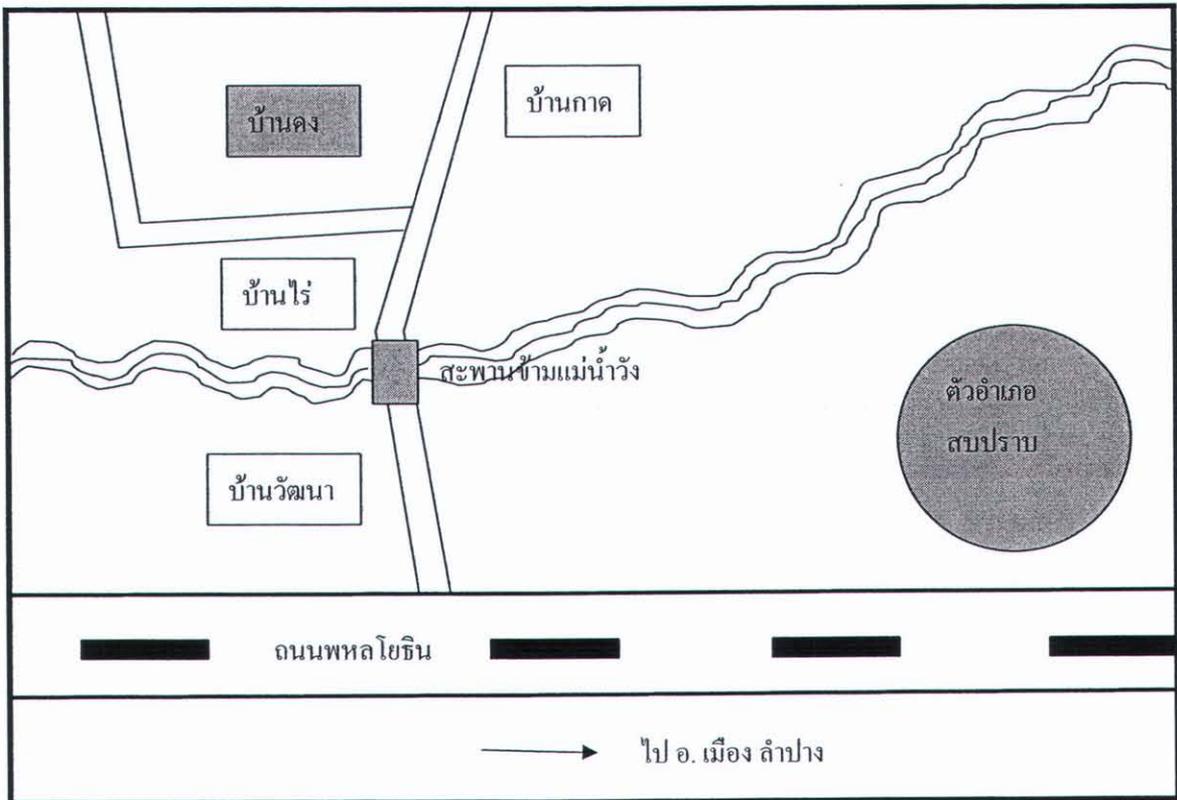
บทที่ 4

บริบทชุมชน

ในบทที่ 4 นี้จะเป็นการนำเสนอผลการศึกษาวิจัยในประเด็นบริบทชุมชนของบ้านดง ต.นายาง อ.สบปราบ จ.ลำปาง ซึ่งเป็นพื้นที่หลักในการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ โดยผู้วิจัยได้แบ่งการนำเสนอออกเป็น 4 ประเด็นตามที่ได้ระบุไว้ในแผนการวิจัยในบทที่ 3 ได้แก่ 1) ประวัติศาสตร์ของชุมชน 2) สภาพการประกอบอาชีพ วิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชน 3) ศักยภาพของชุมชน และ 4) สภาพปัญหาและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนในช่วงเวลา 10 ปี ข้อมูลที่ได้มาจากการลงพื้นที่ภาคสนามเพื่อทำการสังเกตการณ์ สัมภาษณ์ สันทนากลุ่ม รวมถึงการวิเคราะห์เอกสารจากแหล่งข้อมูลทุติยภูมิต่างๆ โดยแต่ละประเด็นมีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

ประวัติศาสตร์ของชุมชน

ชุมชนบ้านดงจัดว่าเป็นหมู่บ้านขนาดกลางค่อนข้างเล็ก ประกอบด้วยครัวเรือนรวม 156 ครัวเรือน ตั้งอยู่ที่หมู่ 2 ต.นายาง อ.สบปราบ จ.ลำปาง ห่างจากตัวจังหวัดลำปางเป็นระยะทาง 60 กิโลเมตร บ้านดงเป็นหนึ่งในเก้าหมู่บ้านของตำบลนายาง ตั้งอยู่ที่ลาดชัน ระหว่างที่ราบชายเขาและที่ราบลุ่มแม่น้ำวัง ภูมิประเทศมีลักษณะผสมผสานระหว่างที่ลุ่มและที่ดอน อาณาเขตทิศเหนือจรดบ้านกาด หมู่ 1 ต.นายาง ทิศใต้จรด อ.เถิน จ.ลำปาง ทิศตะวันออกจรดบ้านไร่ หมู่ 8 ต.นายาง และทิศตะวันตกจรด อ.เถิน จ.ลำปาง แต่เดิมการเดินทางจากภายนอกยังค่อนข้างลำบากเนื่องจากแม่น้ำวังขวางกั้นระหว่างชุมชนกับตัวอำเภอ ทำให้ชุมชนเป็นชุมชนปิด แต่ต่อมาประมาณปี พ.ศ.2513 มีการก่อสร้างสะพานไม้ทำให้การเดินทางสะดวกมากยิ่งขึ้น และส่งผลให้ชุมชนกลายเป็นชุมชนเปิดมากขึ้นด้วยเช่นกัน และส่งผลให้ระบบทุนนิยมเชื่อมต่อกับชุมชนได้มากขึ้น เพราะเส้นทางคมนาคมที่สะดวกสบายเป็นปัจจัยสำคัญช่วยเชื่อมต่อชุมชนเข้ากับระบบการค้าภายนอกชุมชน

ภาพที่ 4.1: ที่ตั้งชุมชนบ้านดงและหมู่บ้านใกล้เคียง

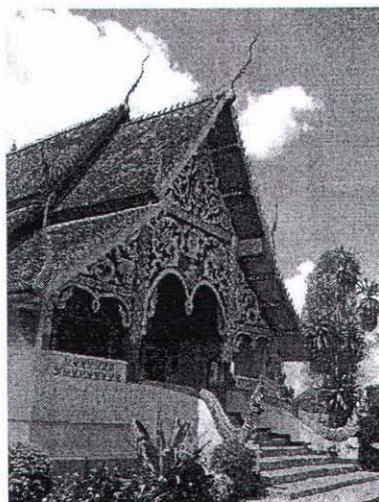
ชุมชนบ้านดงมีจุดกำเนิดจากการอพยพเข้ามาตั้งรกรากของคนกลุ่มเล็กๆ กลุ่มหนึ่งในราวปี พ.ศ.2400 (อายุของชุมชนอยู่ในราว 150 ปีเศษ) ในระยะแรกมีผู้เข้ามาตั้งบ้านเรือนรวม 3 ครอบครัว ได้แก่ ครอบครัวพี่น้องสุรินทร์ ต้นตระกูลเรือนปานันท์ พี่น้องปานันท์ ต้นตระกูลยะระนะ และพี่น้องปัญญา ต้นตระกูลเมืองมูล ซึ่งอพยพครอบครัวมาจาก จ.เชียงราย สันนิษฐานว่าเป็นการโยกย้ายถิ่นฐานเพื่อหนีภัยการสู้รบ ซึ่งไม่รู้แน่ชัดว่าเป็นการสู้รบระหว่างผู้ใด (นายมูล ชุ่มธิ, นายคา บุญมา, นายคา เรือนธิ, นายปัน บุญมา, นางจัน ยะระนะ, นางสุข อุดกัณฑา, และนางแก้ว ชุ่มธิ อ้างถึงใน พรพนิดา มุจลินทโมลี, 2548: 50) เพราะเห็นว่าสภาพพื้นที่ๆ เป็นบ้านดงในปัจจุบันนั้นมีความอุดมสมบูรณ์ มีลำห้วยไหลผ่านและมีภูเขาล้อมรอบ พร้อมทั้งยังมีสัตว์ป่าอยู่เป็นจำนวนมาก จุดที่ตั้งเดิมของหมู่บ้านนั้นจะอยู่บริเวณด้านล่างติดลำห้วยและลุ่มแม่น้ำวัง แต่เมื่อสี่สิบปีเศษที่ผ่านมาได้มีการโยกย้ายขึ้นมาอยู่บริเวณที่ดอนซึ่งเรียกว่าม่อนหินแก้ว อันเป็นที่ตั้งชุมชนในปัจจุบัน เพราะบริเวณด้านล่างเมื่อถึงฤดูฝน ชვენ้ำหลากพื้นที่จะเต็มไปด้วยโคลนเลน (อินแก้ว เรือนปานันท์, สัมภาษณ์, 3 เมษายน 2552)

บ้านดงมีโรงเรียนของชุมชนซึ่งก่อตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 5 มิถุนายน พ.ศ.2495 ใช้ชื่อว่าโรงเรียนบ้านดง โดยถือว่าเป็นโรงเรียนสาขาของโรงเรียนบ้านกรด ต่อมาภายหลังโรงเรียนได้รับการพัฒนาระบบการเรียนการสอน ทำให้ผู้คนจากบ้านกรดและบ้านไร่ก็นิยมส่งลูกหลานมาเรียนที่นี่ ภายหลัง

จึงเปลี่ยนชื่อจากโรงเรียนบ้านดงเป็นโรงเรียนไตรมิตรสามัคคี ซึ่งมีความหมายว่าเป็นโรงเรียนที่เกิดขึ้นจากความสามัคคีปรองดองของผู้คนจาก 3 หมู่บ้าน (บ้านดง บ้านภาค และบ้านไร่) และยังคงผลให้เครือข่ายความร่วมมือของทั้งสามชุมชนมีความเหนียวแน่นยิ่งขึ้นอีกด้วย เมื่อบ้านดงดำเนินโครงการงานศพดเหล้าประสบความสำเร็จ คนจากบ้านภาคและบ้านไร่ซึ่งได้เรียนรู้จากประสบการณ์ตรงและได้รับการผลักดันจากตำบลก็ได้นำแนวคิดดังกล่าวไปปฏิบัติในหมู่บ้านของตนด้วยเช่นกัน โดยยังคงดำเนินการงดเหล้าในงานศพมาจนถึงปัจจุบัน

ต่อมา ในปี พ.ศ.2497 กลุ่มผู้นำชุมชนเห็นว่าหมู่บ้านเริ่มมีผู้เข้ามาอยู่อาศัยเพิ่มขึ้น การปกครองที่ปกครองร่วมกับบ้านภาคนั้นไม่ทั่วถึงและติดต่อสื่อสารกันลำบาก รวมถึงการเดินทางไปร่วมงานประเพณีที่บ้านภาคก็ประสบปัญหา เนื่องจากทางเดินเป็นทางลูกรังแคบๆ ตัดผ่านป่าเขา ในฤดูฝนน้ำจะท่วมเส้นทางนี้จึงสัญจรไปมาได้ยาก ผนวกกับต้องการความช่วยเหลือด้านงบประมาณจากภาครัฐเพิ่มขึ้น จึงดำเนินการขอแยกหมู่บ้านออกมาจากบ้านภาค เป็นบ้านดงในปัจจุบัน สำหรับชื่อบ้านดงนั้น มีที่มาจากสภาพของหมู่บ้านที่ตั้งอยู่กลางป่าดงดิบ มีต้นไม้ปกคลุมอุดมสมบูรณ์ (อินแก้ว เรือนปานันท์และคณะ, 2551ก: 16-17)

นอกจากการทำมาหากินเพื่อเลี้ยงชีพแล้วชาวชุมชนบ้านดงยังให้ความสำคัญกับพุทธศาสนา ในฐานะที่พึ่งพิงจิตใจของชาวบ้าน ในปี พ.ศ.2499 ชาวบ้านจึงร่วมใจกันสร้างสำนักสงฆ์ขึ้นบริเวณเนินเขาม่อนหินแก้ว และนิมนต์พระอินจันทร์ อมโร พร้อมด้วยสามเณร 1 รูป จากวัดในหมู่บ้านนาปราบมาจำพรรษา ต่อมาชาวบ้านได้ร่วมกันสร้างกุฏิและตั้งชื่อว่าวัดม่อนหินแก้ว ในภายหลังได้จดทะเบียนอย่างเป็นทางการและเปลี่ยนชื่อวัดเป็นวัดชัยมงคลในปี พ.ศ.2541 ปัจจุบันมีพระสงฆ์ 3 รูป สามเณร 1 รูป ปกครองโดยพระมหาสมเกียรติ กิตติสทุโท ซึ่งเป็นเจ้าอาวาส และมีบทบาทในการสนับสนุนการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล้าของชุมชนด้วย

ภาพที่ 4.2: วิหารวัดชัยมงคล ศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้านดง

ชุมชนบ้านคงได้มีการพัฒนาขึ้นตามระยะเวลา ในปี พ.ศ.2537 ชาวบ้านได้ติดต่อสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบทจังหวัดลำปางเพื่อขอทำถนนลาดยางได้สำเร็จ หลังจากนั้น ผู้ใหญ่กิ่งแก้ว บุญมา ผู้ใหญ่บ้านในยุคนั้น ได้ติดต่อไปยังการไฟฟ้าส่วนภูมิภาคอำเภอเถินเพื่อขอติดตั้งไฟฟ้าในหมู่บ้าน ต่อมาได้รับการติดตั้งไฟฟ้าภาคสมทบ โดยชาวบ้านออกเงินครัวเรือนละ 300 บาทเป็นค่าติดตั้งเสาไฟฟ้าและเดินสายไฟเข้าหมู่บ้าน บ้านคงจึงมีไฟฟ้าใช้นับแต่นั้นเป็นต้นมา

สภาพการประกอบอาชีพ วิธีชีวิต และวัฒนธรรมของชุมชน

ภายใต้หัวข้อนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลใน 3 ประเด็น ได้แก่ 1) สภาพการประกอบอาชีพ
2) วิธีชีวิต และ 3) วัฒนธรรมของชุมชน

1. สภาพการประกอบอาชีพ

ในอดีต ชาวบ้านส่วนใหญ่ของชุมชนบ้านคงประกอบอาชีพทำนา ทำสวน และทำไร่ถั่วลิสง โดยระบบเศรษฐกิจของหมู่บ้านเป็นระบบพึ่งตนเอง ส่วนการเปลี่ยนแปลงมาพึ่งพิงระบบตลาดมากขึ้น นั้นชาวบ้านไม่สามารถระบุได้แน่ชัดว่าเริ่มต้นขึ้นเมื่อใด แต่จากผลการศึกษาหมู่บ้านแม่ฮาว อ.ห้างฉัตร จ.ลำปาง (อยู่ห่างจากบ้านคงประมาณ 70 กิโลเมตร) ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรวิไล เลิศวิชา (2541: 32) ระบุว่าหมู่บ้านแม่ฮาวเริ่มมีการพึ่งพิงระบบตลาดหลังปี พ.ศ.2510 โดยพ่อค้าชาวจีนขยายการค้าเข้ามาถึงชุมชน ผู้วิจัยจึงสันนิษฐานว่าระบบเศรษฐกิจชุมชนบ้านคงเองก็น่าจะเริ่มการพึ่งพิงระบบตลาดในช่วงเวลาเดียวกัน เพราะช่วงเวลาที่ชุมชนมีสะพานเชื่อมกับตัวอำเภอก็อยู่ในช่วงเวลาที่ใกล้เคียงกัน (พ.ศ.2513) ส่งผลให้ระบบเศรษฐกิจของชุมชนค่อยๆ พัฒนามาเป็นระบบเศรษฐกิจแบบคู่ขนาน โดยการผลิตเพื่อยังชีพเป็นระบบหลักและการผลิตเพื่อตลาดเป็นระบบรอง

ในปัจจุบัน ชาวบ้านคงยังคงปลูกข้าวเพื่อกินเองเป็นหลัก โดยแหล่งน้ำในการทำเกษตรมาจากอ่างเก็บน้ำแม่ทาย (ใช้เฉพาะบ้านคง) และอ่างเก็บน้ำแม่กาด (ใช้ร่วมกัน 3 หมู่บ้าน) ผลผลิตที่เหลือจึงขาย (มุมมองของชาวบ้านภายใต้วัฒนธรรมชาวนานั้น การมีข้าวเก็บไว้กินเองถือเป็นความมั่นคงขั้นพื้นฐานของชีวิต และวิธีการผลิตภายใต้ระบบคิดแบบนี้ไม่ได้คำนึงเฉพาะคนที่อาศัยในชุมชนเท่านั้น แต่ยังมีอันಿಸงส์ไปถึงลูกหลานที่ออกไปค้าแรงงานต่างถิ่นไกลบ้าน เมื่อกลับไปทำงานหลังช่วงหยุดเทศกาลสงกรานต์ ลูกหลานเหล่านี้มักจะนำข้าวสารติดตัวกลับไปด้วย) ไร่ยละ 94 ของชาวบ้านในชุมชนประกอบอาชีพเกษตรกรรมโดยส่วนใหญ่คนกลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่ยังมีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง มีครัวเรือนเพียงเล็กน้อยที่ต้องเช่าที่ดินทำกิน รองลงมาเป็นอาชีพรับจ้างและค้าขาย สินค้าหลักทางการเกษตรของบ้านคงได้แก่ ฝรั่ง ถั่วลิสง และกระเทียม ส่วนพืชผลอื่นๆ ที่ชาวบ้านนิยมปลูกได้แก่ ข้าวโพดและมะเขือเทศ นอกเหนือจากการเพาะปลูกแล้ว การเลี้ยงวัวก็เป็นอีกอาชีพหนึ่งที่ชาวบ้านส่วนหนึ่งนิยมทำ บางครอบครัวอาจจะทำนาและประกอบอาชีพรับจ้าง

ควบคู่กันไปด้วยเพื่อให้มีรายได้เพียงพอต่อการเลี้ยงชีพ ตั้งแต่ในราวปี พ.ศ.2530 เป็นต้นมา ประชากรที่เป็นหนุ่มสาวของชุมชนร้อยละ 70 จะเดินทางไปขายแรงงานนอกท้องถิ่น เช่น ในตัวจังหวัดลำปาง ต่างจังหวัด รวมถึงต่างประเทศด้วย (อินแก้ว และคณะ, 2551ก: 25) ปრაกฏการณ์ที่คนในชุมชนออกไปขายแรงงานนอกท้องถิ่นส่วนหนึ่งสัมพันธ์กับข้อมูลระดับมหภาคของประเทศที่พบว่านับจาก พ.ศ.2530 การสูญเสียที่ดินของเกษตรกรไทยเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2536: 14) ในกรณีของชุมชนบ้านดง บางครัวเรือนที่มีลูกหลายคน ที่ดินทำกินหลังการจัดสรรมรดกในรุ่นลูกรุ่นหลานมักมีเนื้อที่ไม่เพียงพอต่อการเลี้ยงชีพ ลูกหลานบางส่วนจึงตัดสินใจขายที่มรดกให้พี่น้องหรือเพื่อนบ้านแล้วเลือกไปขายแรงงานนอกพื้นที่แทน อีกส่วนหนึ่งก็เป็นเพราะคนหนุ่มสาวรุ่นหลังมีค่านิยมว่าการออกไปทำงานต่างถิ่นสามารถสร้างรายได้ที่ดีกว่าอาชีพเกษตรกร และยังเป็นหนทางออกไปเรียนรู้โลกกว้างเพื่อแสวงหาประสบการณ์แปลกใหม่ให้ชีวิตด้วย

จากการสังเกตการณ์ พบว่าในชุมชนบ้านดงยังไม่มีตลาดที่เป็นแหล่งรับซื้อผลผลิตทางการเกษตรภายในชุมชน จึงต้องขายให้กับผู้รับซื้อจากภายนอกเป็นหลักและใช้วิธีแลกเปลี่ยนผลผลิตกันเองระหว่างครัวเรือนภายในชุมชนเป็นบางส่วน รวมถึงชุมชนบ้านดงยังคงมีระบบแลกเปลี่ยนแรงงานกันระหว่างครัวเรือนอีกด้วย เช่น การลงแรงเกี่ยวข้าวหรือเก็บเกี่ยวผลผลิตอื่นๆ ซึ่งเป็นเครื่องแสดงโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิด ให้ความสำคัญกับเครือญาติและเพื่อนบ้าน รวมถึงยังมีการพึ่งพาอาศัยและมีน้ำใจช่วยเหลือเกื้อกูลกันอยู่

ลักษณะดังกล่าวเป็นการจัดตั้งทางสังคมของหมู่บ้านไทย ที่จักรทิพย์และพรพิไล (2541: 251-252) ระบุว่ามึลักษณะดังต่อไปนี้ คือ 1) ให้ความสำคัญต่อความยั่งยืนของชุมชนโดยรวมมากกว่าประโยชน์สูงสุดของผลผลิตต่อหน่วย 2) ให้ความสำคัญต่อผลประโยชน์ร่วมกันของชุมชน และ 3) ให้ความสำคัญต่อการสืบสายเลือด สถาบันครอบครัว เครือญาติ และชุมชนขนาดเล็ก

ภาพที่ 4.3: ผลผลิตกระเทียมของชุมชนบ้านดงในเดือนเมษายน พ.ศ. 2552

ระหว่างการเยี่ยมชมเยือนตามบ้าน เจ้าบ้านยังแบ่งปันสิ่งที่ตนผลิตได้ให้กับผู้มาเยือนด้วย เช่น การลงพื้นที่วิจัยในครั้งที่สอง (วันที่ 23 กันยายน 2552) นายอินแก้วได้พาผู้วิจัยไปแวะพูดคุยทำความรู้จักกับเจ้าของบ้านหลังหนึ่ง ซึ่งมีอาชีพผลิตแคบหมู (หนังหมูทอดกรอบ) ขายภายในชุมชน ระหว่างนั้น มีเพื่อนบ้านอีกคนหนึ่งแวะมาเพื่อซื้อแคบหมู และเมื่อได้ทราบจากนายอินแก้วว่าผู้วิจัยเป็นอาจารย์จากมหาวิทยาลัยราชภัฏลำปางจึงได้พูดคุยปรึกษาเรื่องปัญหาการศึกษาของบุตรชาย โดยทั้งเจ้าของบ้านและนายอินแก้วต่างมีส่วนร่วมในการรับฟังปัญหาของหญิงคนดังกล่าวด้วยความใส่ใจ และไม่มีทำที่ราคาคุยพร้อมทั้งให้กำลังใจด้วย การสนทนาดังกล่าวใช้เวลาประมาณ 30 นาที หลังจากนั้นเมื่อนายอินแก้วและผู้วิจัยจะลากลับ เจ้าของบ้านยังได้ให้แคบหมูเพื่อนำไปรับประทานด้วย

สาเหตุที่วิถีชีวิตของชาวบ้านคงมีลักษณะดังกล่าว ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่ามีสาเหตุสำคัญ 2 ประการคือ ประการแรก ชาวชุมชนบ้านดงส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติที่แน่นแฟ้น เนื่องจากจุดเริ่มต้นของการตั้งชุมชน เกิดจากคนกลุ่มเล็กๆ ที่มาตั้งรกรากอยู่ร่วมกัน ดังนั้นเมื่อสืบสายตระกูลจะพบว่าส่วนใหญ่ล้วนมีความเกี่ยวพันกันทางใดทางหนึ่ง ไม่ทางตรงก็ทางอ้อม ชุมชนจึงเป็นการรวมกลุ่มของคนในพื้นที่ที่มีความผูกพันทางประวัติศาสตร์และเชื้อสายบรรพบุรุษร่วมกัน (indigenous community) สิ่งเหล่านี้ส่งผลให้ชุมชนบ้านดงเป็นชุมชนเครือญาติที่เข้มแข็ง และประการที่สอง ขนาดของชุมชนบ้านดงยังนับว่าเป็นหมู่บ้านขนาดกลางค่อนข้างเล็ก (156 หลังคาเรือน) ลักษณะทางกายภาพของชุมชนเป็นลักษณะปิด ไม่ใช่ทางผ่านไปสู่ชุมชนอื่นๆ ความสัมพันธ์ระหว่างกันของคนในชุมชนจึงมีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ทั้งในระดับปัจเจก ครอบครัว และชุมชน ทั้งในเชิงเศรษฐกิจ (การช่วยเหลือ/การหยิบยืม/การลงแรง) เชิงการบริหารจัดการ (รายละเอียดจะกล่าวถึงในหัวข้อการบริหารจัดการของชุมชน) และเชิงวัฒนธรรม (ความสามัคคี ประองคอง/การสร้างและสืบทอดอัตลักษณ์ของชุมชน/ความภาคภูมิใจในตัวตนและรากเหง้าของชุมชน)

ภาพที่ 4.4: ชาวชุมชนบ้านดงกำลังร่วมกันทำต้นคั่วदान (ของถวายพระ)

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยยังตั้งข้อสังเกตถึงความแตกต่างทางฐานะเศรษฐกิจและการได้รับอิทธิพลจากกระแสบริโภคนิยมที่ปรากฏภายในชุมชน เท่าที่สังเกตพบว่า ถึงแม้ภายในจะมีความสัมพันธ์เชิงเครือญาติที่ใกล้ชิดกัน แต่บางครัวเรือนจะมีฐานะทางเศรษฐกิจที่โดดเด่นกว่าครอบครัวอื่นๆ ภายในชุมชน ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่ประกอบอาชีพค้าขายหรือรับราชการ เช่น ตำรวจ นักการเมืองระดับท้องถิ่น สังเกตได้จากขนาดและความทันสมัยของบ้านพักอาศัย รวมทั้งสิ่งของเครื่องอำนวยความสะดวกที่ใช้ภายในบ้าน นอกจากนี้ความนิยมใช้เครื่องใช้ไฟฟ้าประเภทต่างๆ ก็ปรากฏให้เห็นในแทบทุกครัวเรือน รวมถึงการใช้โทรศัพท์มือถือด้วย ดังที่นายอินแก้วระบุว่า

“แต่ก่อนไม่มีโทรศัพท์มือถือ จะต้องใส่กระเป๋าเตี้ยหลังหือตุงๆ เพื่ออวดเป็น แต่บะเดี่ยว.. ละอ่อนก่อนมีใช้ ไผ่ก่อนมีใช้ (แต่ก่อนใครมีโทรศัพท์มือถือ จะต้องใส่กระเป๋ากางเกงข้างหลังให้ตุงๆ เพื่ออวดเค้า แต่เดี๋ยวนี้..เด็กๆ ก็มีใช้ ใครก็มีใช้)” (อินแก้ว, สัมภาษณ์, 23 กันยายน 2552)

อิทธิพลของบริโภคนิยมเริ่มแพร่กระจายมาสู่ชุมชนตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ.2513 เป็นต้นมา เมื่อคนในชุมชนบางส่วนเริ่มออกไปทำงานนอกชุมชนและมีฐานะทางเศรษฐกิจดีขึ้น จึงรับแนวคิดด้านการบริโภคเพื่อแสดงฐานะที่เห็นจากชุมชนอื่นเข้ามาปฏิบัติในชุมชน ก่อนหน้านั้น ฐานะทางเศรษฐกิจของคนในชุมชนไม่มีความแตกต่างกันมากนัก และที่สำคัญคนรุ่นปู่ย่าตายายก็ไม่มีความคิดที่จะเปรียบเทียบหรือสร้างความแตกต่างด้านหน้าตาฐานะ แต่ให้ความสำคัญกับการพึ่งพาอาศัยแบ่งปันกันมากกว่า ภายหลังจากเมื่อหมู่บ้านมีไฟฟ้าใช้ การสร้างความแตกต่างด้านฐานะหน้าตาก็ยิ่งเด่นชัดขึ้นจากการซื้อหาและใช้เครื่องอำนวยความสะดวกต่างๆ ภายในบ้าน

การบริโภคเพื่อแสดงฐานะหน้าตายังปรากฏในพิธีกรรมงานศพอีกด้วย สิ่งที่ปรากฏมาก่อนเริ่มดำเนินโครงการงานศพดเค็ลก็คือพิธีกรรมงานศพของผู้มีฐานะทางเศรษฐกิจดีหรือเป็นผู้มีหน้ามีตาทั้งในชุมชนเองหรือในหมู่บ้านใกล้เคียง มักนิยมจัดงานใหญ่โต ซื้อปราสาทศพสวยงาม ราคาแพง และมีการเลี้ยงแขกด้วยอาหารพื้นบ้านที่ถือกันว่าเป็นของดีอย่างแกงฮังเล รวมถึงมีการเลี้ยงเหล้าในงานศพด้วย ส่วนผู้ที่มีฐานะเศรษฐกิจรองลงมาก็พยายามเลียนแบบการจัดงานให้ได้ใกล้เคียงกัน ซึ่งส่งผลให้ต้องกู้ยืมเงินมาใช้จัดงาน สิ่งเหล่านี้ทำให้พิธีกรรมงานศพกลายเป็นสัญลักษณ์แสดงความแตกต่างทางชนชั้นภายในชุมชนเอง สำหรับบริบทของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการเลี้ยงเหล้าในงานศพนั้น พบว่าในชุมชนบ้านดงไม่มีโรงเหล้าเสรี แต่มีร้านค้าของชำของชาวบ้านทั้งหมด 2 ร้าน (ในช่วงที่เริ่มต้นขับเคลื่อนโครงการ แต่ปัจจุบันมีร้านค้าของชาวบ้าน 3 ร้าน) และร้านค้าสหกรณ์ชุมชน 1 ร้าน ซึ่งคนในชุมชนสามารถหาซื้อเหล้าเบียร์ได้จากร้านค้าทั้งสามแห่ง แต่ก่อนที่จะเริ่มดำเนินโครงการงานศพดเค็ลนั้น คนในชุมชนนิยมเลี้ยงเหล้าขาวในพิธีกรรมงานศพโดยซื้อครั้งละจำนวนมากจากร้านค้าส่งในตัวอำเภอ

ชุมชนบ้านคงยังคงมีค่านิยมชื่นชมและยกย่องคนดี เช่นเดียวกับการยอมรับคนที่มีฐานะดีซึ่งมีจิตใจกว้างขวางหรือผู้มีอำนาจ สิ่งนี้เป็นลักษณะของชุมชนแห่งนี้ที่ยังมีความเป็นสังคมเครือญาติเหนียวแน่น คนดีที่ได้รับการยกย่องคือผู้ที่ทำประโยชน์ให้ชุมชน ส่วนผู้มีฐานะดีหรือผู้มีอำนาจก็เป็นผู้ที่สามารถให้ความช่วยเหลือคนในชุมชนได้ในยามประสบปัญหา อันเป็นลักษณะของระบบอุปถัมภ์ในสังคมชนบทไทย

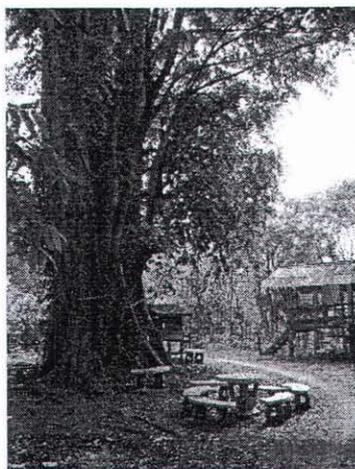
3. วัฒนธรรมชุมชน

คำเมือง (ภาษาเหนือ) เป็นภาษาถิ่นที่ชาวบ้านคงใช้ในการสื่อสารภายในชุมชน ทั้งผู้สูงอายุ คนหนุ่มสาว และเยาวชน สำหรับผู้วิจัยเองนั้น สังเกตว่าเมื่อผู้วิจัยพูดคุยกับคนในชุมชนโดยการพยายามพูดภาษาเหนือ ผู้คนจะรู้สึกกระตือรือร้นที่จะพูดคุยกับผู้วิจัยเป็นอย่างยิ่ง รวมถึงให้ความเป็นกันเองมากยิ่งขึ้น ชาวบ้านคงแต่งกายอย่างเรียบง่าย ไม่พิถีพิถัน ผู้ชายสูงอายุมักใส่กางเกงขาก๊วย สีทึม เสื้อผ้าปานหรือเปลือยอก ผู้หญิงสูงอายุสวมเสื้อคอกระเช้าหรือเสื้อมีแขน ผ้าซิ่น ผู้ชายวัยทำงานสวมเสื้อยืด กางเกงขาก๊วยหรือกางเกงขายาว ผู้หญิงวัยทำงานมักใส่เสื้อมีแขนหรือเสื้อยืด กางเกงขายาว กางเกงขาสั้น หรือผ้าซิ่น การแต่งกายตามสมัยนิยมนั้นพบได้ในกลุ่มคนหนุ่มสาวที่ทำงานในเมืองและวัยรุ่นเป็นส่วนใหญ่

อินแก้ว เรือนปานันท์ และคณะ (2545: 2-3) ระบุว่าวัฒนธรรมและความเชื่อที่สำคัญของชาวบ้านคงก็คือการนับถือเจ้าพ่อซึ่งมีทั้งสิ้น 8 องค์ ประกอบด้วย เจ้าพ่อจันทร์ตะบุรี เจ้าพ่อแก้วฆ้อง เจ้าพ่อผาแดง เจ้าพ่อผาปก เจ้าพ่อทับม่วง เจ้าพ่อข้อมือเหล็ก เจ้าพ่อโก่งกะ และเจ้าพ่อสิงหนุม โดยชาวบ้านเชื่อว่าเจ้าพ่อเหล่านี้ประทับอยู่ตามจุดภูมิศาสตร์ต่างๆ ที่มีความหมายต่อชุมชน เช่น เจ้าพ่อผาปกรักษาผาปกซึ่งเป็นต้นกำเนิดของลำน้ำแม่ทวย เจ้าพ่อแก้วฆ้องรักษาลำน้ำแม่กาด ส่วนเจ้าพ่อทับม่วงรักษาเส้นทางสัญจร เหตุที่มีการนับถือเจ้าพ่อจำนวนหลายองค์ก็เพราะจิตสำนึกทางวัฒนธรรมล้านนา นั้น ยังให้ความสำคัญกับการนับถือผี ซึ่งมีทั้งผีชนชาติ ผีประจำโคตรวงศ์ และผีธรรมชาติ โดยผีธรรมชาติจะสัมพันธ์กับขุนเขาและลำน้ำที่เป็นบริบททางภูมิศาสตร์ที่สำคัญของชุมชน หมู่บ้านในภาคเหนือตอนบน การนับถือเจ้าพ่อจะเชื่อมโยงกับการสร้างตำนานระดับหมู่บ้าน (ฉัตรทิพย์ และพรพิไล, 2541: 1-5) ด้วยเหตุนี้ ทั้งการนับถือเจ้าพ่อและตำนานของหมู่บ้านจึงมีบทบาทในการผลิตซ้ำจิตสำนึกของความเป็นหมู่พวกเดียวกันและอัตลักษณ์ร่วม (collective identity) ของคนในชุมชน โดยมีสื่อพิธีกรรมเป็นกลไกหลักในการผลิตซ้ำจิตสำนึกดังกล่าว

เมื่อถึงเดือนกุมภาพันธ์ (หากนับแบบล้านนาโบราณ จะถือว่าเป็นเดือนห้า) ชุมชนบ้านคงจะมีพิธีกรรมเลี้ยงเจ้าพ่อ ซึ่งเป็นประเพณีสำคัญของชุมชน และมีการจับสลากเลือกหัวหน้าหมวดบ้านคนใหม่ในพิธีกรรมเลี้ยงเจ้าพ่อด้วย (รายละเอียดเกี่ยวกับหัวหน้าหมวดบ้าน ซึ่งเป็นรูปแบบการบริหารจัดการชุมชนของชุมชนบ้านคงจะปรากฏในหัวข้อศกยภาพของชุมชน)

ในการเตรียมงาน ชาวบ้านจะมีการประชุมและแบ่งหน้าที่กันอย่างชัดเจนว่าแต่ละหมวดบ้านจะรับผิดชอบดูแลเรื่องใดบ้าง อาทิ อาหาร การจัดเตรียมสถานที่ นอกจากนี้แต่ละหมวดบ้านจะนำไถ่มาหมวดบ้านละ 5-7 กิโลกรัม ทุกครอบครัวจะนำข้าวสารมาครอบครัวละ 1 ถุงเพื่อใช้ในพิธีกรรม ซึ่งเป็นรูปธรรมของการ “หอมเงิน หอมครัว” อีกแบบหนึ่ง คนเฒ่าคนแก่จะมีหน้าที่เตรียมชั้นที่จะเลี้ยงเจ้าพ่อ ซึ่งประกอบด้วยชั้นจำนวน 11 ชั้น ทุกชั้นจะต้องใส่ดอกไม้สีขาว มีชั้นใหญ่ 1 ชั้น ไส้ไก่ 8 ตัว ส่วนชั้นที่เหลือจะเป็นชั้นเล็ก ไส้ไก่ชั้นละ 1 ตัว และชั้นสี่สลับซอซึ่ง 1 ชั้น ในวันทำพิธีกรรมนั้น พิธีกรรมจะเริ่มขึ้นตั้งแต่เวลา 08.00 น. บริเวณหอเจ้าพ่อซึ่งมี 2 หลัง หลังแรกเป็นหอเจ้าพ่อหลังเก่า ลักษณะเป็นศาลไม้ขนาดย่อม หลังที่สองเป็นหอเจ้าพ่อหลังใหม่ ลักษณะเป็นศาลาไม้ขนาดใหญ่ มุงหลังคาด้วยสังกะสี ตั้งอยู่ใต้ต้นไม้ใหญ่บริเวณท้ายหมู่บ้าน พื้นที่โดยรอบเป็นลานโล่งเตียนที่ชาวบ้านทำความสะอาดอย่างสม่ำเสมอ ก่อนการไหว้เจ้าพ่อแต่ละหมวดบ้านจะจับสลากเลือกหัวหน้าหมวดบ้านคนใหม่ ส่วนหัวหน้าหมวดบ้านคนเก่าจะถือว่าหมดวาระไปภายหลังพิธีกรรมเสร็จสิ้น

ภาพที่ 4.5: บริเวณที่ตั้งหอเจ้าพ่อ ซึ่งเป็นที่ประกอบพิธีกรรมเลี้ยงเจ้าพ่อ

พอถึงเวลาที่กำหนดไว้ คนเฒ่าคนแก่จะเริ่มขอ จ๊อย ฮ่า หาเจ้าพ่อเพื่อเชิญมาเข้าทรง เมื่อเจ้าพ่อเข้าร่างทรงจะขึ้นไปบนหอเจ้าพ่อ คนเฒ่าคนแก่จะเริ่มสอบถามเจ้าพ่อถึงเรื่องราวที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม เช่น เรื่องฝนฟ้าว่าจะตกต้องตามฤดูกาลหรือไม่ บ้านเมืองจะสงบสุขดีหรือไม่ หลังจากนั้นผู้ที่มิมีปัญหาส่วนตัวต้องการสอบถามเจ้าพ่อก็จะนำกรวยดอกไม้รูปเทียนมาถวาย เรื่องที่สอบถามมีทั้งประเด็นการศึกษาของบุตรหลาน การประกอบอาชีพ รวมถึงปัญหาสุขภาพ เมื่อผู้ที่มีปัญหาได้สอบถามเจ้าพ่อจนหมดทุกคนแล้ว ก็จะเป็นพิธีพืชมรธาถวายเจ้าพ่อ และนำไถ่ที่ไหว้เจ้าพ่อแล้วมาประกอบอาหารเลี้ยงผู้คนที่มาร่วมงานจนอิ่มหน้าจึงจะถือว่าเสร็จสิ้นพิธีกรรม หลังจากนั้นเป็นการร่วมกันเก็บกวาดทำความสะอาดก่อนจะแยกย้ายกันกลับบ้าน

นอกเหนือจากการนับถือเจ้าพ่อและพิธีกรรมเลี้ยงเจ้าพ่อแล้ว ชาวชุมชนบ้านดงยังคงสืบทอดประเพณีและวัฒนธรรมความเชื่อของชาวล้านนา เช่น การนับถือผีปู่ย่า ซึ่งเป็นบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว ประเพณีการนับถือผีปู่ย่าเป็นสิ่งที่เชื่อมร้อยความสัมพันธ์ของคนในชุมชนให้แน่นแฟ้น เนื่องจากเมื่อสืบสาวถึงสายตระกูลแล้วมักจะพบว่าแต่ละคนต่างมีความเชื่อมโยงกันไม่ว่าจะโดยทางตรงทางสายเลือด หรือทางอ้อม โดยการแต่งงาน อย่างไรก็ตามอย่างหนึ่ง ซึ่งความเชื่อเรื่องผีปู่ย่านี้ทำให้มีการสอดส่องดูแลพฤติกรรมของเครือญาติในสายตระกูลเดียวกัน นับเป็นกลไกทางสังคมที่ช่วยกำกับความประพฤติของคนในชุมชน ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ตัวอย่างของความศรัทธาในผีปู่ย่าของชาวชุมชนที่ปรากฏเป็นรูปธรรมได้แก่ การสร้างหอผีปู่ย่าในบริเวณบ้านเรือน ประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าประจำปีซึ่งจะเริ่มต้นในช่วงเดือนมิถุนายน และการเลี้ยงผีปู่ย่าในกรณีที่คนในตระกูลแต่งงานออกเรือน

ภาพที่ 4.6: หอผีปู่ย่าภายในบริเวณบ้านของชาวชุมชนบ้านดง

ประเพณีพิธีกรรมอื่นๆ ของชาวบ้านดงที่สำคัญ ได้แก่ ประเพณีสงกรานต์ในเดือนเมษายน ซึ่งลูกหลานจะนำข้าวตอก ดอกไม้ น้ำมันส้มป่อย เสื้อผ้าใหม่ หรือผ้าเช็ดตัว ผ้าเช็ดหน้าไปรดน้ำดำหัวผู้สูงอายุทั้งภายในครอบครัวตนเอง และผู้สูงอายุคนอื่นๆ ในชุมชน นอกจากนี้หลังดำเนินโครงการงานศพจนได้เป็นผลสำเร็จ ชุมชนยังริเริ่มจัดกิจกรรมเพื่อความบันเทิงภายในชุมชน เช่น การประกวดการประดิษฐ์ศาลาน้ำเต้า การแข่งขันดำสั้มน้ำของกลุ่มแม่บ้าน เป็นต้น ทำให้เด็กและเยาวชนส่วนมากไม่เดินทางออกไปท่องเที่ยวภายนอกชุมชน เสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนทุกรุ่นของชุมชน และเป็นกระบวนการสร้างความสามัคคีกลมเกลียวภายในชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ลดปัญหาอุบัติเหตุและอาชญากรรมได้มาก

ประเพณีตานดอกข้าวเปลือกข้าวสาร หรืองานประเพณีทานข้าวใหม่ ซึ่งจะกระทำภายหลังฤดูเก็บเกี่ยวเพื่อแสดงความกตัญญูต่อพระแม่โพสพ รวมถึงอุทิศส่วนกุศลให้บรรพบุรุษผู้ล่วงลับ

โดยจะนำเชื้อขนาดใหญ่มาปฐพีบริเวณด้านหน้าวิหารวัดชัยมงคล ชาวบ้านจะนำข้าวเปลือกหรือข้าวสารมาครอบคร้วละครั้งกระบุงหรือหนึ่งกระบุงตามแต่ศรัทธามาเทบนเสื่อ แยกเป็นกองข้าวเปลือกและกองข้าวสารเพื่อถวายวัด เมื่อได้เวลาอันสมควรก็จะนิมนต์พระสงฆ์มารับการदानข้าว ซึ่งจะมีการदानข้าวหลามและปัจจัยอื่นๆ ร่วมด้วย กรรมการหมู่บ้านจะนำข้าวที่ได้จากการदानข้าวดังกล่าวไปขายให้คนในชุมชนเองหรือพ่อค้าจากภายนอกแล้วนำเงินที่ได้มาใช้จ่ายในกิจกรรมของวัดต่อไป

ศักยภาพของชุมชน

ในการวิเคราะห์ศักยภาพของชุมชนนี้ ผู้วิจัยได้แบ่งการวิเคราะห์ออกเป็น 4 ด้าน ได้แก่

- 1) ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน
- 2) ระบบบริหารจัดการและความสัมพันธ์ภายในชุมชน
- 3) โครงข่ายการสื่อสารของชุมชน และ
- 4) เครือข่ายของชุมชน ซึ่งแต่ละประเด็นมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

ทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญของชุมชนบ้านดงมี 2 ประเภท คือ แหล่งน้ำและป่าไม้

1.1 แหล่งน้ำ ชุมชนบ้านดงมีแหล่งน้ำตามธรรมชาติ 2 แหล่ง คือ อ่างเก็บน้ำแม่ภาคและอ่างเก็บน้ำแม่ทวย น้ำของอ่างเก็บน้ำแม่ภาคเป็นน้ำที่ไหลมาจากคอยม่อนกลางลงสู่อ่างเก็บน้ำแม่ภาค แล้วไหลผ่านบ้านภาคและบ้านดง ซึ่งชาวบ้านดงใช้เป็นแหล่งน้ำในการทำเกษตรกรรม ส่วนน้ำของอ่างเก็บน้ำแม่ทวยเป็นน้ำที่มาจากคอยผาปก น้ำจากอ่างเก็บน้ำแม่ทวยจะถูกปล่อยส่งผ่านคลองส่งน้ำคอนกรีตเข้าหมู่บ้าน ซึ่งชาวบ้านใช้เป็นแหล่งน้ำในการทำเกษตรกรรม และยังนำไปใช้ทำประปาหมู่บ้านเพื่อใช้ในการอุปโภคบริโภค นอกจากนี้ ชาวบ้านยังได้ขอพันธุ์ปลาจากกรมประมงมาเลี้ยงในอ่างเก็บน้ำแม่ทวย เมื่อปลาโตเต็มวัยจะเปิดประมุลการจับปลาโดยคณะกรรมการหมู่บ้าน เงินที่ได้นั้นจะใช้ในการพัฒนาอ่างเก็บน้ำชุมชนเป็นหลัก เช่น การซื้ออุปกรณ์ซ่อมแซมปรับปรุงอ่างเก็บน้ำ และการซื้อลูกปลามาปล่อยลงในอ่างเก็บน้ำเพิ่มเติม เป็นต้น

นอกจากแหล่งน้ำสาธารณะแล้ว ชุมชนบ้านดงยังมีบ่อน้ำสาธารณะอีก 4 บ่อ ซึ่งใช้สำหรับการอุปโภคบริโภคและบางครั้งเรือมีการขุดบ่อน้ำตื้นไว้ใช้เองด้วย อย่างไรก็ตาม ขณะลงพื้นที่วิจัยภาคสนาม ผู้วิจัยพบว่า ล่าสุดในปี พ.ศ.2552 นั้น ชาวบ้านชุมชนบ้านดงมีแหล่งน้ำจากการทำประปาหมู่บ้านเพิ่มเติม โดยได้แนวความคิดเรื่องการแยกน้ำจากอ่างเก็บน้ำจากการไปศึกษาดูงานที่บ้านสามขา อ.แม่ทะ จ.ลำปาง ซึ่งแต่เดิม ในฤดูแล้งชาวบ้านจะขาดแคลนน้ำในการทำเกษตร ต้องใช้น้ำจากอ่างเก็บน้ำแม่ทวยเพื่อการอุปโภคบริโภคเท่านั้น ภายหลังจากการศึกษาดูงาน กลุ่มแกนนำชาวบ้าน นำโดยนายอินแก้ว ร่วมกับกรรมการหมู่บ้านส่วนหนึ่ง และชาวบ้านคนอื่นๆ ในชุมชนได้ของบประมาณ โครงการอยู่ดีมีสุข จำนวน 150,000 บาท มาจัดการเดินท่อแยกน้ำจากอ่างเก็บน้ำไป

พักไว้ในลำน้ำห้วยภายในป่า แล้วร่วมกันขุดดินฝังท่อ ก่อนจะนำน้ำดังกล่าวกลับมาใช้อีกครั้งหนึ่ง เพื่อทำการเกษตร ส่งผลให้ชาวบ้านคงสามารถปลูกหอมและกระเทียมในช่วงฤดูแล้งได้เป็นครั้งแรก

นอกจากนี้ชุมชนบ้านดงยังได้วางระเบียบการจัดการเหมืองฝายไว้ด้วย ระเบียบการหลักเป็นแนวปฏิบัติที่กระทำมาตั้งแต่รุ่นปู่ย่าตายาย ส่วนการกำหนดระเบียบปลีกย่อยชุมชนจะกำหนดร่วมกันในแต่ละปีโดยดูจากสถานการณ์เป็นหลัก มีนายเหมืองที่ได้รับเลือกตั้งจากชุมชนดำรงตำแหน่งนานคราวละ 1 ปี ทำหน้าที่เปิดน้ำเข้าพื้นที่การเกษตรและควบคุมดูแลการใช้น้ำให้เป็นไปตามระเบียบที่กำหนด โดยกำหนดไว้ว่าหากเกิดกรณีล้นท่อบเปิดน้ำเข้าที่นาของตน บุคคลผู้นั้นจะถูกกล่าวตักเตือนในที่ประชุม หากคร้วเรือนใดไม่ส่งสมาชิกเข้าร่วมกิจกรรมขุดลอกเหมืองฝาย (ดำเนินการปีละ 1 ครั้ง) จะถูกปรับเป็นเงิน 100 บาท (อินแก้ว และคณะ, 2551: 18) การวางระเบียบการจัดการเหมืองฝายดังกล่าวเป็นการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมที่สำคัญ ฉัตรทิพย์และพรพิไล (2541: 11) ระบุว่าประวัติศาสตร์ของระบบเหมืองฝายนั้นสามารถสืบขึ้นไปได้ไม่ต่ำกว่า 5-6 ชั่วอายุคน การวางระเบียบเหมืองฝายเป็นการกำหนดข้อบังคับที่สร้างขึ้นด้วยความสมัครใจของคนในชุมชน นับเป็นการใช้มาตรการชุมชนเพื่อจัดการทรัพยากรอีกรูปแบบหนึ่ง ทำให้ชุมชนบ้านดงมีความคุ้นเคยกับการใช้มาตรการชุมชนในการจัดการปัญหาต่างๆ ซึ่งมีอิทธิพลต่อการทำโครงการงานศพดเหล่าในภายหลัง

1.2 ป่าไม้ ชุมชนบ้านดงมีป่าชุมชนอยู่ทางทิศตะวันตกของหมู่บ้านเหนืออ่างเก็บน้ำแม่ทาย มีพื้นที่ทั้งหมด 9,992 ไร่ ซึ่งในอดีตมีความอุดมสมบูรณ์สูงสุด แต่ในปี พ.ศ.2529 กรมป่าไม้ได้เปิดให้สัมปทานป่าโดยบริษัทเอกชนแห่งหนึ่งได้รับสัมปทานไป แต่ได้รับการต่อต้านอย่างหนักจากชาวบ้านทั้งจากบ้านดง บ้านกาด บ้านไร่ และบ้านแก่น ทำให้บริษัทที่ได้รับสัมปทานถอนตัวออกไปในที่สุด (เหตุการณ์นี้เป็นข้อบ่งชี้อีกประการหนึ่งว่าชาวชุมชนบ้านดงมีองค์ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์จริงว่าหากชุมชนรวมตัวกันได้ ก็จะมีพลังในการแก้ไขปัญหาและสามารถต่อสู้กับแรงกดดันจากภายนอกได้) หลังจากเหตุการณ์ดังกล่าว ชาวบ้านจึงหาแนวทางออกกฎระเบียบในการใช้ทรัพยากรป่าไม้ร่วมกัน โดยแบ่งป่าออกเป็นป่าอนุรักษ์ เนื้อที่ 8,992 ไร่ (หาของป่าได้ นำพืชมาเป็นอาหารและยาได้สำหรับการใช้สอยภายในครัวเรือน ห้ามจำหน่าย) และป่าใช้สอย เนื้อที่ 1,000 ไร่ (นำพืชมาเป็นอาหารและยาได้ ตัดไม้เพื่อนำมาสร้างที่อยู่อาศัยได้ แต่ต้องได้รับอนุญาตจากคณะกรรมการหมู่บ้านก่อน) (พรพนิดา มุจลินทโมลี, 2548: 89-91)

ชาวชุมชนบ้านดงได้วางกฎเกณฑ์การจัดการป่าไม้ไว้ว่า ในกรณีที่มีคนตั้งครอบครัวใหม่ อนุญาตให้ตัดไม้ครั้งละไม่เกิน 3 ต้น ส่วนคนที่รื้อบ้านเก่าเพื่อสร้างบ้านใหม่ คณะกรรมการหมู่บ้านจะพิจารณาจากการทำงานเพื่อส่วนรวมและต้องมีฐานะยากจนจริงๆ จึงจะอนุญาตให้ตัดไม้มาสร้างบ้านได้ หากใครลักลอบตัดไม้จะต้องถูกปรับเป็นเงิน 500 บาทต่อต้น และนำไม้ทั้งหมดมาเก็บไว้ที่วัด ถ้าไม่ยอมจะถูกตัดออกจากการเป็นสมาชิกของหมู่บ้านและไม่ให้ใช้น้ำจากแหล่งน้ำใน

หมู่บ้านอีกด้วย (อินแก้ว และคณะ, 2551: 17) การวางกฎเกณฑ์การใช้สอยและดูแลทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน ส่งผลให้สภาพป่าไม้ของชุมชนยังอยู่ในเกณฑ์สมบูรณ์ดีมาจนถึงปัจจุบัน สะท้อนว่าชาวบ้านคงได้รับการปลูกฝังให้เคารพมาตรการที่ชุมชนร่วมกันกำหนดในฐานะที่เป็น “กฎหมายชาวบ้าน” ซึ่งสิ่งนี้ก็กลายเป็นต้นทุนสำคัญของชุมชนในการดำเนินโครงการงานศพงคเหล้าในเวลาต่อมา

2. ระบบบริหารจัดการและความสัมพันธ์ในชุมชน

การปกครองของบ้านคงอาจพิจารณาได้ใน 2 มิติ มิติแรกคือการปกครองตามระบบราชการ และการปกครองส่วนท้องถิ่น และ มิติที่สอง คือการปกครองตามระบบจารีตชุมชน

การปกครองตามระบบของรัฐคือการปกครองโดยมีผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้นำ ซึ่งผู้ใหญ่บ้านในช่วงดำเนินโครงการงานศพงคเหล้าคือนายหลาน วงศ์กา ซึ่งหมดวาระลงในเดือนเมษายน พ.ศ. 2553 ต่อจากนั้นนายทรงสิทธิ์ ชุ่มธิ ได้ขึ้นดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านต่อจากนายหลานจนถึงปัจจุบัน มีการเลือกตั้งคณะกรรมการหมู่บ้านจำนวน 9 คน เพื่อทำหน้าที่สอดส่องการทำงานและคานอำนาจของผู้ใหญ่บ้านอีกชั้นหนึ่ง

การปกครองตามระบบจารีตชุมชนของบ้านคงคือระบบการเคารพพระสงฆ์และผู้อาวุโส และอีกส่วนหนึ่งคือการกระจายอำนาจการปกครองในรูปแบบของหมวดบ้าน

ระบบการเคารพพระสงฆ์และผู้อาวุโสของชุมชนบ้านคงมีทั้งที่ปรากฏอยู่ในการศึกษาวิจัยของพรพินิตา (2548: 102) ที่ระบุว่าชาวบ้านในชุมชนบ้านคงมักจะนำปัญหามาปรึกษาพระสงฆ์หรือผู้อาวุโสในชุมชนที่ชาวบ้านเคารพนับถือเพื่อช่วยให้คำแนะนำ เพราะพระสงฆ์ถือเป็นผู้นำทางศาสนาและชาวบ้านให้ความเคารพในฐานะผู้สืบทอดพระพุทธศาสนาด้วยปฏิบัติและการอบรมสั่งสอนชาวบ้าน ส่วนผู้อาวุโสก็เป็นผู้ที่มีประสบการณ์ในชีวิตมากกว่า ผู้อาวุโสเหล่านี้มีจำนวนมากในชุมชน เนื่องจากบริบททางครอบครัวของชุมชนบ้านคงยังเป็นครอบครัวขยาย ภายในหนึ่งครอบครัวจะมีปู่ ย่า ตา หรือยาย อาศัยอยู่กับลูกหลาน ในพิธีกรรมงานศพ ผู้อาวุโสเหล่านี้จะได้รับเกียรติจากเจ้าภาพให้ขึ้นไปอยู่บนเรือนเพื่อดูแลรายละเอียดของพิธีกรรม

จากการสังเกตการณ์ของผู้วิจัยในการศึกษาชุมชน กรณีของนายอินแก้ว ซึ่งได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้อาวุโสอีกคนหนึ่งของชุมชน พบว่าผู้คนในชุมชนบางคนได้บอกเล่าเรื่องราวหรือปรึกษาปัญหาต่างๆ ทั้งที่เป็นปัญหาส่วนตัวหรือปัญหาของชุมชนให้นายอินแก้วได้รับทราบ โดยมีทั้งที่เดินทางมาพบที่บ้านหรือจากการที่นายอินแก้วได้แวะเยี่ยมเยือนพูดคุยตามบ้านเรือนระหว่างการเดินทางจากบ้านไปวัดหรือร้านค้า

สำหรับบทบาทของพระสงฆ์ในการคัดค้านการดื่มเหล้าในพิธีกรรมงานศพนั้น จากการสนทนากับเจ้าอาวาสวัดชัยมงคลและคนในชุมชน ทำให้ทราบว่าพระสงฆ์เองจะข้องเกี่ยวในกิจของฆราวาสเฉพาะในกรณีที่ฆราวาสมาปรึกษาหรือขอความคิดเห็น กรณีการงดเหล้าในงานศพก็

เช่นเดียวกัน พระสงฆ์ของชุมชนไม่ได้ออกมาเคลื่อนไหวในประเด็นนี้เป็นการเฉพาะ นอกจากการเทศน์ธรรมในภาพรวมให้คนในชุมชนทำความดี รักษาศีลห้า จนกระทั่งชุมชนเริ่มดำเนินโครงการดังกล่าว พระสงฆ์จึงออกมาให้การสนับสนุน

การเคารพระบบอาวุโสของชุมชนบ้านคงได้วิวัฒนาการมาเป็นส่วนหนึ่งของการปกครองชุมชนด้วย กล่าวคือ ในกรณีที่มีเหตุพิพาทระหว่างเด็กวัยรุ่นในชุมชนกับเด็กจากต่างหมู่บ้านหรือจากต่างตำบล (ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่นานๆ ครั้งจึงจะเกิดขึ้น) หากเหตุการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นภายในบริเวณชุมชน เมื่อผู้ปกครองและผู้อาวุโสของชุมชนรับทราบ จะเรียกคู่กรณีมาพูดคุยเพื่อสอบถามถึงข้อเท็จจริงของเหตุการณ์ และจะเรียกผู้ปกครองของทั้งสองฝ่ายมาคุยตกลงเจรจากัน หากไม่รุนแรง อภัยให้กันได้ ผู้อาวุโสจะขอให้ทั้งสองฝ่ายเลิกแล้วต่อกัน แต่ถ้าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นรุนแรงถึงขั้นเลือดตกยางออก จะมีการปรับสินไหมฝ่ายที่เป็นผู้กระทำ ตามแต่ความเสียหายที่เกิดขึ้นจริง โดยเงินส่วนหนึ่งจะนำเข้าบำรุงชุมชน เช่น ค่าสินไหม 5,000 บาท จะนำเข้าบำรุงชุมชน 500 บาท ด้วยวิธีการดังกล่าว จึงทำให้ชุมชนบ้านคงมีปัญหาเรื่องการทะเลาะวิวาทในกลุ่มเยาวชนน้อยมาก ซึ่งแนวปฏิบัติเรื่องการปรับสินไหมดังกล่าวเป็นที่รับรู้ของหมู่บ้านอื่นๆ ที่อยู่ใกล้เคียงด้วยว่าหากบุตรหลานของตนมาก่อปัญหาที่บ้านคง เมื่อมีการไต่สวนแล้วพบว่าทำผิดจริง ผู้ก่อเหตุจะต้องจ่ายค่าสินไหมให้กับผู้เสียหายและหมู่บ้าน บทบาทของผู้อาวุโสในการระงับข้อพิพาทของวัยรุ่นของชุมชนบ้านคงนี้พบในชุมชนอื่นในภาคเหนือด้วยเช่นกัน เช่น งานวิจัยของพิรญา ศรีเพชรารุช (2549) ก็ระบุถึงบทบาทของผู้อาวุโส ชุมชนบ้านน้ำเกีฮ่น จ.น่าน ในการให้ข้อคิดและเตือนสติบุตรหลาน รวมถึงมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาของชุมชน

“เวลาเพื่อนหนูมาวันเสาร์วันอาทิตย์ จะถามว่าพวกวัยรุ่นไปไหนกันหมด ไม่เห็นมีเสียงอะอะ โวยวาย หนูก็บอกเค้าว่าเค้าจะอยู่กันเป็นที่ๆ ไม่ได้มาเกะกะโวยวายหรือมั่วสุม บางส่วนก็อยู่ที่วัด บางส่วนก็อยู่แถวโรงเรียน” (เกศสุดา เรือนปานันท์, สัมภาษณ์, 3 เมษายน 2552)

ส่วนการปกครองในรูปแบบหมวดบ้านของชุมชนบ้านคงก็คือการแบ่งครัวเรือนของชุมชนออกเป็น 5 กลุ่มหรือหมวด การแบ่งหมวดบ้านจะยึดแนวถนนเป็นเขตแนวในการแบ่ง บ้านเรือนที่อยู่ใกล้กันจะจัดอยู่ในหมวดเดียวกัน หมวดละประมาณ 30 หลังคาเรือน การปกครองในรูปแบบหมวดบ้านที่มีการมอบหมายบทบาทหน้าที่ให้หัวหน้าหมวดบ้านมากขึ้นเกิดขึ้นในยุคของผู้ใหญ่อ้วน บุญมา เป็นระยะเวลากว่าสามสิบปีมาแล้ว คณะกรรมการหมู่บ้านได้วิเคราะห์ชุมชนและเห็นว่าชุมชนมีการขยายตัวขึ้นมากขึ้น โครงการขยายการสื่อสารเดิมอาจไม่ครอบคลุมคนทั้งหมด ทำให้การปกครองดูแลและการกระจายข่าวสารไม่ทั่วถึง จึงพยายามพัฒนารูปแบบหมวดบ้านที่มีมาแต่เดิมมาหนุนเสริม แต่ละหมวดบ้านจะมีหัวหน้าหมวดบ้าน หรือที่ชาวบ้านนิยมเรียกกันอย่างสั้นๆ ว่า

“หัวหน้าหมวด” หมวดบ้านละ 1 คน หัวหน้าหมวดบ้านมีหน้าที่กระจายข้อมูลข่าวสารจากผู้ใหญ่บ้านมาสู่ลูกบ้าน และประสานงานในการเกณฑ์แรงงานเพื่อร่วมทำกิจกรรมชุมชน

การปกครองในรูปแบบหมวดบ้านนั้น ที่จริงแล้วเป็นวิธีการปกครองที่ปรากฏในชุมชนหมู่บ้านในภาคเหนือมาช้านาน โดยชาวบ้านใช้ “ระบบหมวด” มาจัดระเบียบและหน้าที่ของคนในชุมชน ซึ่งมีทั้งหมวดวัด หมวดเหมืองฝาย และหมวดบ้าน (ฉัตรทิพย์และพรพิไล, 2541: 7) แต่ความพิเศษของระบบหมวดบ้านของชุมชนบ้านดงก็คือวิธีการคัดเลือกหัวหน้าหมวดบ้าน

แต่เดิมการเลือกหัวหน้าหมวดบ้านนั้น ผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้เลือกด้วยตนเอง ต่อมา ในภายหลังพบว่า การเลือกหัวหน้าหมวดบ้านโดยผู้ใหญ่บ้านกลับประสบกับปัญหาบางประการ คือ หัวหน้าหมวดบ้านบางคนไม่ได้รับการยอมรับจากลูกบางส่วนทำให้ไม่ได้รับความร่วมมือในการทำกิจกรรมต่างๆ หรืออีกกรณีหนึ่งก็คือ หัวหน้าหมวดบ้านบางคนที่ได้รับเลือกแต่ไม่เต็มใจหรือไม่มีเวลาทำหน้าที่

เมื่อปี พ.ศ.2544 ชุมชนจึงได้ทำเวทีประชาคมในหมู่บ้านเป็นครั้งแรก เพื่อเปลี่ยนรูปแบบจากการเลือกหัวหน้าหมวดบ้านโดยผู้ใหญ่บ้านมาเป็นการจับสลากหมุนเวียนกันเป็นหัวหน้าหมวดบ้านคราวละ 1 ปี ซึ่งแต่ละครอบครัวที่สมาชิกในครอบครัวยังไม่เคยเป็นหัวหน้าหมวดบ้านจะต้องส่งชื่อสมาชิกในครอบครัว 1 คนเพื่อจับสลาก โดยจะกระทำในพิธีกรรมเลี้ยงเจ้าพ่อที่ระบุไว้ก่อนหน้านี้นี้ เหตุการณ์นี้มีความน่าสนใจสองประการ ประการแรกคือ การที่ชุมชนเริ่มเกิดต้นทุนของชุมชนเรื่ององค์ความรู้เกี่ยวกับการใช้เวทีประชาคมเป็นกลไกในการสร้างฉันทามติ (consensus) ของชุมชน และประการที่สอง การจับสลากเลือกหัวหน้าหมวดบ้านในพิธีกรรมงานเลี้ยงเจ้าพ่อ แสดงว่าชุมชนได้ให้อำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทำหน้าที่ตัดสินการเลือกหัวหน้าหมวดบ้าน ซึ่งส่งผลให้การขึ้นดำรงตำแหน่งหัวหน้าหมวดบ้านคนใหม่ได้รับการยอมรับจากชุมชน และผู้ที่จับสลากได้ก็มีความตั้งใจในการปฏิบัติหน้าที่เพิ่มมากขึ้น

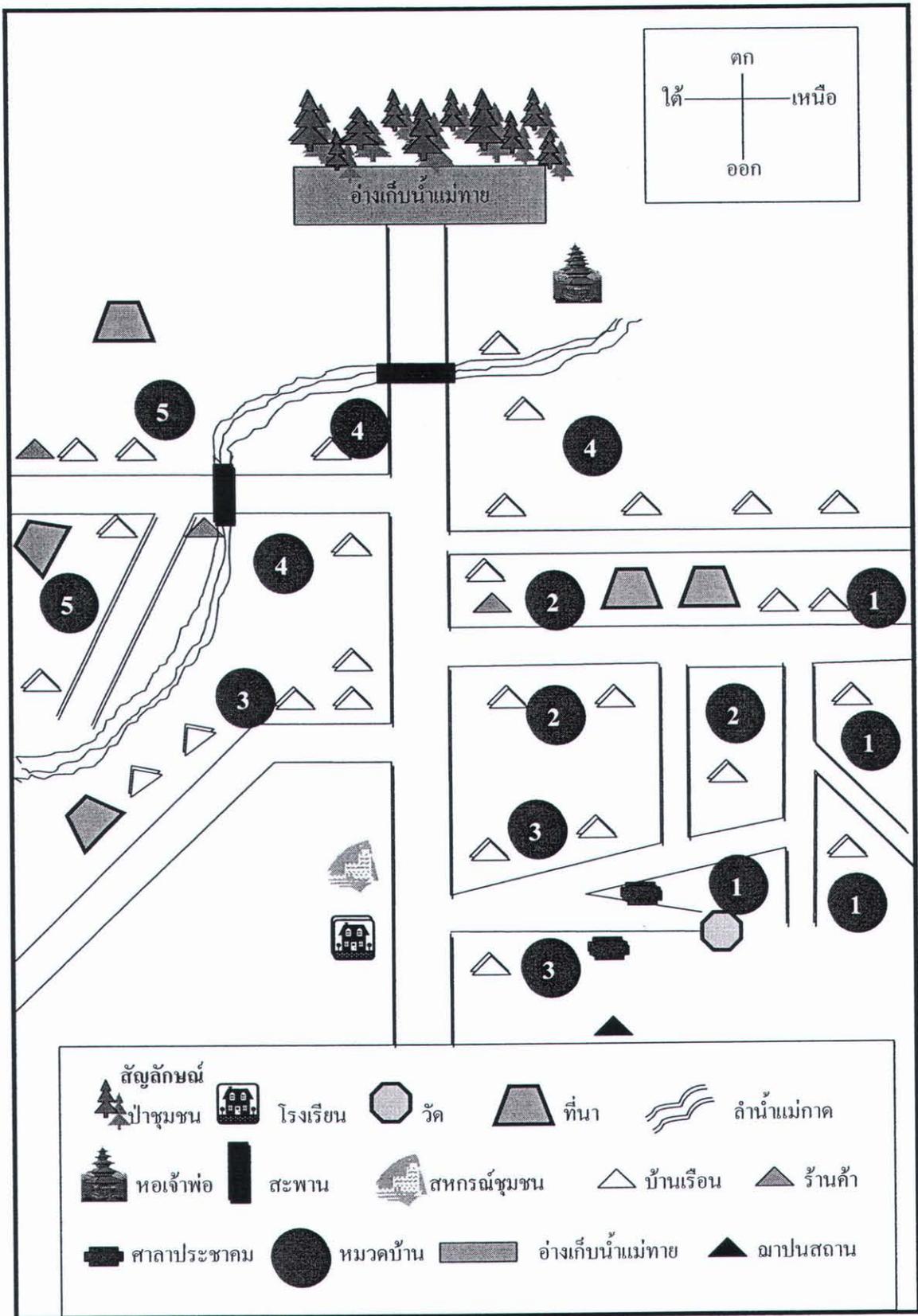
ด้วยวิธีการจับสลากเลือกหัวหน้าหมวดบ้านดังกล่าว ทำให้ทุกครัวเรือนต่างได้เรียนรู้ทักษะในการทำงานเพื่อชุมชน การประสานงานระหว่างฝ่ายต่างๆ และเข้าใจเป็นอย่างดีถึงปัญหาและสถานการณ์ที่คนเป็นหัวหน้าหมวดบ้านประสบ เมื่อถึงคราวที่ตนลงจากตำแหน่ง และมีผู้อื่นมาดำรงตำแหน่งต่อไป ก็ยินดีและเต็มใจที่จะให้ความช่วยเหลือและการร่วมมือในการทำงานเพื่อส่วนรวม ระบบหัวหน้าหมวดบ้านยังเอื้อต่อกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในชุมชน เนื่องจากเป็นระบบหมุนเวียนกันทำงาน ทำให้มีการเฉลี่ยและกระจายภาระงานอย่างทั่วถึง ไม่ตกหนักที่ผู้หนึ่งผู้ใด จึงเป็นระบบที่จูงใจให้คนต้องการมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนด้วยความเต็มใจ

“แต่ก่อน คนที่ไม่ได้มาทำตรงนี้ พอคนที่บ้านบอกว่าจะทำอะไร เก็บเงินเก็บทองก็จะขาดตลอด แต่พอถึงตาตัวเองเป็นหัวหน้าก็จะได้ว่า อ้อ..มาทำงานตรงนี้นั้นทุกข้ออย่างนี้ มันยาก

“อย่างนี้ ต่อไปพอตัวเองลงจากตำแหน่ง ชักชวนให้มาทำอะไรก็จะง่ายขึ้น ให้ความร่วมมือมากขึ้น”
(อินแก้ว, สัมภาษณ์, 3 เมษายน 2552)

“คนเป็นหัวหน้าต้องมีความรับผิดชอบเพราะมีหน้าที่หลายอย่าง ทั้งประสานงาน คอย
เกณฑ์คนไปทำงานหรือส่งข่าวให้เข้าร่วมประชุม แล้วก็ต้องเก็บค่าน้ำประปาด้วย แต่มีสิทธิ์ได้
เปอร์เซ็นต์จากค่าน้ำประปา” (เดช แก้วที่สุด, สัมภาษณ์, 3 เมษายน 2552)

ระบบบริหารจัดการชุมชนในมิติจารีตชุมชน ทั้งการเคารพผู้อาวุโสและระบบหมวดบ้านที่
ได้กล่าวไปข้างต้นนั้น มีบทบาทสำคัญเป็นอย่างยิ่งต่อการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่า โดยเฉพาะ
เมื่อนำมาเชื่อมโยงกับแนวคิดเรื่องกระบวนการสื่อสารและพื้นที่สาธารณะ ซึ่งผู้วิจัยได้อภิปราย
ในประเด็นเหล่านี้ในภายหลัง ภาพที่ 4.7 หน้า 172 เป็นแผนผังแสดงที่ตั้งหมวดบ้านทั้ง 5 หมวดบ้าน
ของชุมชน

ภาพที่ 4.7: แผนที่ผังโดยสังเขปที่ตั้งสถานที่สำคัญของชุมชนบ้านดงและตำแหน่ง
 หมวบบ้านทั้ง 5 หมวบบ้าน

3. โครงข่ายการสื่อสารของชุมชน

โครงข่ายการสื่อสารของชุมชนหมายถึงโครงสร้างการสื่อสารภายในชุมชนที่ประกอบด้วย การสื่อสารหลายรูปแบบ และแต่ละรูปแบบได้ถูกเชื่อมร้อยเข้าไว้ด้วยกันผ่านการสนทนาพูดคุยในชีวิตประจำวันซึ่งถือเป็นรูปแบบการสื่อสารหลักที่ปรากฏในชุมชนบ้านดง รูปแบบการสื่อสารภายในชุมชนบ้านดงประกอบด้วย 1. การสนทนาพูดคุยในชีวิตประจำวัน 2. การพบปะในงานบุญงานประเพณี 3. การประชุมหมวดบ้าน 4. การประชุมหมู่บ้าน 5. หอกระจายข่าว และ 6. การทำเวทีประชาคม

3.1 การสนทนาพูดคุยในชีวิตประจำวัน เป็นการพูดคุยกันทั้งกับสมาชิกภายในครอบครัวและเพื่อนบ้าน ซึ่งมีโอกาสเกิดขึ้นได้ตั้งแต่การตะโกนคุยข้ามรั้วบ้าน พูดคุยริมถนน ช้างปอน้ำ ในท้องไร่ท้องนาขณะทำงาน รวมไปถึงตามร้านค้าหรือรถขายสินค้าที่มาเร่ขายในหมู่บ้าน เป็นรูปแบบการสื่อสารที่สำคัญที่สุด เนื่องจากมีความถี่สูงสุด ทุกคนมีโอกาสเข้าร่วมได้ ไม่มีข้อจำกัดทั้งเวลาและสถานที่ และเป็นการสื่อสารที่เชื่อมร้อยการสื่อสารแบบอื่นๆ เข้าด้วยกันอีกด้วย

3.2 การพบปะในงานบุญงานประเพณี เนื่องจากเป็นสังคมเครือญาติ เพราะฉะนั้นงานบุญงานประเพณีทั้งที่เป็นงานส่วนบุคคลหรืองานของชุมชนจึงเป็นงานที่คนในชุมชนถือปฏิบัติว่า จะต้องเข้าร่วมทุกครั้ง ทั้งนี้เพื่อเป็นการรักษาความสัมพันธ์ระหว่างกันและประโยชน์ในการพึ่งพาอาศัยกันในเรื่องต่างๆ งานบุญงานประเพณีจึงเป็นรูปแบบการสื่อสารที่สำคัญอีกแบบหนึ่ง เกิดขึ้นตามวาระโอกาสและมีพื้นที่ขนาดใหญ่ให้คนจำนวนมากเข้าร่วม

3.3 การประชุมหมวดบ้าน เป็นรูปแบบการสื่อสารที่เกิดขึ้นตามวาระโอกาส เมื่อใดก็ตามที่มีประเด็นเร่งด่วนที่ผู้นำต้องการกระจายข่าวสารให้คนในชุมชนรับรู้อย่างทั่วถึงในระยะเวลาอันสั้น ก็ต้องอาศัยการประชุมหมวดบ้าน โดยผู้นำแจ้งข้อมูลให้หัวหน้าหมวดบ้านรับทราบ แล้วหัวหน้าหมวดบ้านก็นัดประชุมชาวบ้านในหมวดของตนเพื่อกระจายข่าวต่อไป หรืออีกกรณีหนึ่ง หากหมวดบ้านใดมีเรื่องที่ต้องตกลงหรือชี้แจงกันเองเฉพาะในหมวดบ้านของตนก็สามารถนัดหมายเพื่อพูดคุยกันได้

3.4 การประชุมหมู่บ้าน เป็นรูปแบบการสื่อสารที่เป็นทางการ (มีการลงชื่อผู้เข้าร่วม มีการบันทึกประเด็นการประชุม) มีความถี่สม่ำเสมอ เกิดขึ้นอย่างน้อยเดือนละหนึ่งครั้ง ยกเว้นในกรณีมีเหตุสำคัญ ผู้ใหญ่บ้านก็อาจเรียกประชุมหมู่บ้านในวาระพิเศษได้เช่นเดียวกัน ส่วนมากเป็นรูปแบบการสื่อสารเพื่อกระจายข้อมูลข่าวสารจากทางราชการหรือหน่วยงานภายนอกให้คนในชุมชนได้รับรู้เพื่อรักษาสิทธิประโยชน์ของตน อีกกรณีหนึ่งเป็นการพูดคุยปรึกษาหารือถึงประเด็นปัญหาเกี่ยวกับการบริหารจัดการภายในชุมชน เช่น การบริหารน้ำประปาหมู่บ้าน การจัดเก็บขยะ การจัดงานบุญหรือการเข้าร่วมงานบุญกับหมู่บ้านอื่นๆ เป็นต้น

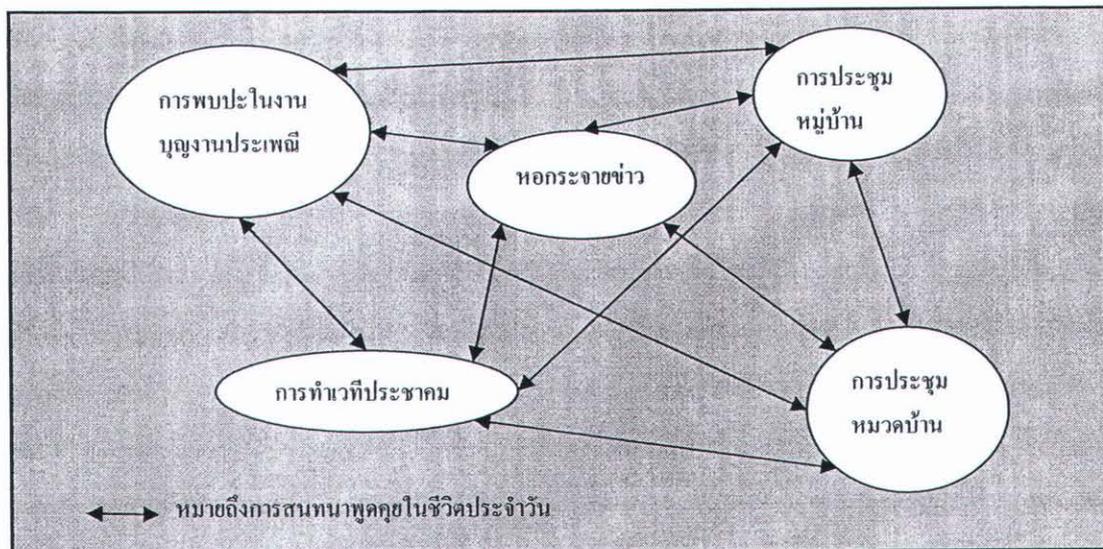
3.5 หอกระจายข่าว หอกระจายข่าวของชุมชนบ้านดงตั้งอยู่ในวัดชัยมงคล เป็นรูปแบบการสื่อสารที่โดยส่วนใหญ่แล้ว ชุมชนมีไว้เพื่อนัดหมายหรือตอกย้ำประเด็นการสื่อสารที่สำคัญ เช่น

พระสงฆ์ใช้ในการแจ้งให้คนในชุมชนได้รับรู้ว่าวันใดเป็นวันพระและแจ้งกิจกรรมของวัด ผู้ใหญ่บ้านประกาศแจ้งเตือนให้ลูกบ้านเข้าร่วมประชุมหมู่บ้านและแจ้งวาระสำคัญของการประชุม นายเหมืองประกาศแจ้งกำหนดการปล่อยน้ำ รวมถึงกรณีที่มีผู้เสียชีวิตก็จะประกาศเสียงตามสาย ด้วยเช่นกัน แต่ไม่มีการจัดในรูปแบบวิทยุชุมชนที่มีรายการหรือผู้ดำเนินรายการเป็นประจำ เมื่อเปรียบเทียบกับรูปแบบการสื่อสารอื่นที่มีอยู่ในชุมชนบ้านดงแล้ว หอกระจายข่าวยังเป็นการสื่อสารแบบทางเดียว ในขณะที่การสื่อสารอื่นๆ ล้วนเป็นการสื่อสารแบบสองทางทั้งสิ้น

3.6 การทำเวทีประชาคม เป็นรูปแบบการสื่อสารสมัยใหม่ที่เกิดขึ้นครั้งแรกจากการประชาคมเรื่องการเปลี่ยนวิธีการเลือกหัวหน้าหมวดบ้านในปี พ.ศ.2544 และเกิดขึ้นอีกครั้งเมื่อชุมชนทำโครงการงานศพดงเหล่าในปี พ.ศ.2545 ถึงแม้จะเป็นการสื่อสารแบบใหม่แต่ก็เห็นได้ว่าชุมชนเลือกใช้เวทีประชาคมเพื่อตัดสินใจในประเด็นสำคัญของชุมชนที่ต้องการฉันทามติเป็นหนึ่งเดียวกัน

จากรูปแบบการสื่อสารของชุมชนข้างต้น การสนทนาพูดคุยในชีวิตประจำวันและการพบปะกันในงานบุญประเพณีนั้นเป็นรูปแบบการสื่อสารสำคัญที่เชื่อมโยงระหว่างวิถีชีวิตและความคิดความเชื่อของผู้คนในชุมชน เนื่องจากงานบุญประเพณีของชุมชนนั้นมีความหลากหลายเกี่ยวข้องกับโลกทัศน์และชีวิตทัศน์ของคนในทุกด้าน ทั้งการประกอบอาชีพ (งานบุญประเพณีว่าด้วยการเพาะปลูกและการเก็บเกี่ยว) การดำเนินชีวิต (งานบุญประเพณีว่าด้วยการบวช การแต่งงาน การขึ้นบ้านใหม่ และการตาย) และการมีสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจ (งานบุญประเพณีทางพุทธศาสนา) การพบปะพูดคุยกัน การทำกิจกรรมร่วมกันในระหว่างพิธีกรรม เหล่านี้ล้วนเป็นสะพานที่เชื่อมโยงและถ่ายทอดความคิดความเชื่อระหว่างกันชุมชน แล้วแสดงให้เห็นผ่านวิถีชีวิตและวิถีวัฒนธรรมของผู้คนในชุมชนนั่นเอง

สามารถแสดงภาพโครงข่ายการสื่อสารของชุมชนบ้านดงได้ดังภาพที่ 4.8 หน้า 175 ซึ่งจะเห็นได้ว่าลักษณะเฉพาะของโครงข่ายการสื่อสารที่บ้านดงมีจุดเด่นสำคัญ กล่าวคือ นอกจากชุมชนจะมีรูปแบบการสื่อสารหลากหลายให้เลือกใช้ ทั้งแบบดั้งเดิม (งานบุญงานประเพณี การประชุมหมวดบ้าน การพูดคุยสนทนา) และแบบสมัยใหม่ (การประชุมหมู่บ้าน หอกระจายข่าว เวทีประชาคม) รูปแบบการสื่อสารพื้นฐานคือการพูดคุยสนทนาในชีวิตประจำวันของชุมชนนั้นยังคงทำหน้าที่เชื่อมร้อยการสื่อสารรูปแบบอื่นๆ ได้อย่างดีเยี่ยม ส่งผลให้โครงข่ายการสื่อสารของชุมชนมีความเข้มแข็ง เพราะการกระจายข้อมูลข่าวสารในชุมชนเป็นไปได้อย่างทั่วถึง ไม่ว่าข่าวสารนั้นจะเกิดขึ้นในเวทีแบบใดก็ตาม

ภาพที่ 4.8: โครงข่ายการสื่อสารของชุมชนบ้านคง

4. เครือข่ายของชุมชน

ผู้วิจัยได้จัดแบ่งเครือข่ายของชุมชนออกเป็น 2 แบบ ได้แก่ เครือข่ายภายในชุมชน และเครือข่ายกับชุมชนอื่นหรือหน่วยงานภายนอก ซึ่งแต่ละแบบมีรายละเอียดดังนี้

4.1 เครือข่ายภายในชุมชน เครือข่ายภายในชุมชนเกิดขึ้นจากการรวมกลุ่มของชาวชุมชนเพื่อประกอบกิจกรรมร่วมกัน โดยกิจกรรมดังกล่าวมีประโยชน์ทั้งในระดับปัจเจกและระดับชุมชน ได้แก่ กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์ และชมรมผู้สูงอายุ ซึ่งแต่ละกลุ่มมีรายละเอียดดังนี้

1) **กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.)** กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) เกิดจากการริเริ่มของหน่วยงานสาธารณสุขที่เข้ามาคัดเลือกชาวบ้านซึ่งมีศักยภาพให้เป็น อสม. โดยจะได้รับการอบรมถ่ายทอดความรู้และทำงานร่วมกับเจ้าหน้าที่สาธารณสุขประจำสถานีอนามัยบ้านไร่ มีหน้าที่พื้นฐาน ได้แก่ การสร้างความรู้ความเข้าใจเรื่องสุขภาพอนามัยเบื้องต้นให้คนในชุมชน การชักนำหนักวัดส่วนสูงเด็กก่อนวัยเรียน และการสำรวจลูกน้ำยุงลาย ปัจจุบันมีนางทองเพ็ญ จันทร์หมุดเป็นประธาน สมาชิกกลุ่มอสม. ของชุมชนบ้านคงมีจำนวน 14 คน โดยกลุ่ม อสม. นี้ มีบทบาทในการนำเสนอข้อมูลข่าวสารเรื่องโทษภัยของการดื่มเหล้า รวมไปถึงการพูดคุยย้ำเรื่องความเคร่งครัดของการงดเหล้าในงานศพด้วย (ทองเพ็ญ จันทร์หมุด, สัมภาษณ์, 23 กันยายน 2552)

2) **กลุ่มแม่บ้าน** กลุ่มแม่บ้านเป็นกลุ่มที่สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอสบปราบได้จัดตั้งขึ้น เมื่อมีงานประเพณีหรืองานบุญต่างๆ กลุ่มแม่บ้านจะทำหน้าที่ดูแลจัดการเรื่องอาหารและการจัดดอกไม้ ประธานกลุ่มแม่บ้านคนปัจจุบันคือนางมาตี อุดกันทา มีสมาชิกกลุ่มแม่บ้านจำนวน

150 คน นอกจากนี้กลุ่มแม่บ้านยังมีการรวมตัวกันเย็บผ้าส่งโรงงานในกรุงเทพฯ เพื่อสร้างรายได้ให้กับสมาชิกในกลุ่มด้วย (อินแก้ว และคณะ, 2551: 23)

3) **กลุ่มออมทรัพย์** กลุ่มออมทรัพย์กลุ่มแรกของชุมชนบ้านดงเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2529 เป็นกลุ่มออมทรัพย์ของกลุ่มหนุ่มสาวซึ่งนายอินแก้วเป็นผู้ริเริ่ม มีเป้าหมายเพื่อเป็นการออมเพื่อค่าใช้จ่ายทางการศึกษา โดยเริ่มต้นจากการเก็บออมคนละ 5-10 บาท ซึ่งถึงแม้ว่ากลุ่มออมทรัพย์ดังกล่าวจะมีอายุยืนยาวประมาณ 2 ปี ก่อนจะยุติลงเมื่อสมาชิกต่างแยกย้ายไปตั้งครอบครัวของตนเอง แต่ก็นับว่าเป็นจุดเริ่มต้นสิ่งสมทบของชุมชนเรื่องการบริหารจัดการด้านการเงิน (กลุ่มหนุ่มสาวหรือกลุ่มเยาวชนนี้ยังมีบทบาทสำคัญในการรวมกลุ่มเพื่อพัฒนาชุมชนในยุคนั้นด้วย รายละเอียดจะได้กล่าวถึงในภายหลัง ในบทที่ 8 ประเด็นทุนของผู้นำชุมชน)

ปัจจุบัน กลุ่มออมทรัพย์ของชุมชนบ้านดงมีทั้งหมด 3 กลุ่ม แต่ละกลุ่มจะมีกฎเกณฑ์การออมและการกู้ยืมแตกต่างกันไป มีเงินหมุนเวียนประมาณ 50,000-1,000,000 บาท โดยการบริหารจัดการกลุ่ม จะมีการออมเงินเพื่อเป็นเงินทุนหมุนเวียน เช่น เก็บเงินเดือนละ 100 บาทต่อครอบครัว และมีการแบ่งปันผลประโยชน์ร่วมกัน โดยให้สมาชิกถือหุ้นในกลุ่มได้สูงสุดคนละ 10 หุ้น โดยจะแบ่งเงินปันผลให้แก่สมาชิกในวันสิ้นปี (อินแก้ว และคณะ, 2551: 23) ปัจจุบันนี้แต่ละกลุ่มออมทรัพย์มีสมาชิกภายในกลุ่มเป็นคนในชุมชนซึ่งสามารถเลือกเป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ที่มีเงื่อนไขสอดคล้องกับความต้องการของตนได้ โดยพิจารณาจากอัตราดอกเบี้ย และระยะเวลาที่ต้องชำระเงินกู้

4) **ชมรมผู้สูงอายุ** เป็นการรวมตัวกันของกลุ่มผู้อาวุโสในหมู่บ้านที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไป ทุกครั้งที่สมาชิกในชมรมผู้สูงอายุเสียชีวิต สมาชิกคนอื่นๆ จะเรียกรายเงินคนละ 10 บาทแล้วรวบรวมมอบให้กับครอบครัวผู้เสียชีวิต นอกจากนี้ กลุ่มผู้สูงอายุหรือคนเฒ่าคนแก่ยังมีบทบาทหลักในการช่วยดูแลการจัดเตรียมสิ่งของประกอบพิธีกรรม รวมไปถึงร่วมฟังการสวดพระอภิธรรมในงานศพอย่างสม่ำเสมอทุกคืนด้วย ส่วนบทบาทของผู้สูงอายุในขณะที่ยังดำรงชีวิตอยู่นั้น ผู้สูงอายุมีบทบาทสำคัญในการสื่อสารด้านข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์เกี่ยวกับการจัดพิธีกรรมในอดีตให้คนในชุมชนได้รับทราบ โดยแสดงจุดยืนที่สนับสนุนการทำโครงการอย่างชัดเจน

4.2 **เครือข่ายกับชุมชนอื่นหรือหน่วยงานภายนอก** เครือข่ายกับชุมชนอื่นหรือหน่วยงานภายนอกที่สำคัญประกอบด้วย กลุ่มฌาปนกิจ เครือข่ายกับบ้านสามขา เครือข่ายกับสถาบันทางวิชาการและหน่วยงานปกครอง ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1) **กลุ่มฌาปนกิจ** เป็นการรวมกลุ่มของชาวบ้านดงและหมู่บ้านอื่นๆ ในตำบลนาขาง ก่อตั้งมาตั้งแต่สมัยที่บ้านดงยังคงรวมเป็นส่วนหนึ่งของบ้านกาด มีวัตถุประสงค์เพื่อแก้ปัญหาค่าใช้จ่ายที่เกิดขึ้นในพิธีกรรมงานศพ กลุ่มฌาปนกิจมีคณะกรรมการซึ่งกำหนดกฎกติกาในการดำเนินงาน มีการเรียกประชุมร่วมกันปีละ 1 ครั้ง โดยจะมีการเรียกเก็บเงินเมื่อมีผู้เสียชีวิตใน

หมู่บ้านและต่างหมู่บ้าน การเก็บเงินสมาชิกในกรณีที่มีผู้ตายอยู่ต่างหมู่บ้านจะเรียกเก็บเงินครัวเรือนละ 10 บาท ส่วนกรณีที่มีผู้ตายเป็นคนในหมู่บ้านนั้น แต่ละหมู่บ้านจะกำหนดอัตราแตกต่างกันไป ในกรณีของชุมชนบ้านดง เมื่อมีคนตายในหมู่บ้าน หัวหน้าหมวดบ้านจะเก็บเงินครัวเรือนละ 100 บาท แล้วจัดส่งให้คณะกรรมการกลุ่มอาชีพ เพื่อมอบให้กับครอบครัวของผู้เสียชีวิตในภายหลัง

2) **เครือข่ายกับบ้านสามขา** การเป็นเครือข่ายกับบ้านสามขา ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่มีชื่อเสียงในระดับประเทศด้านการพัฒนาดีเด่นนั้น ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นเครือข่ายแบบหลวมๆ เนื่องจากมิได้มีกิจกรรมที่เป็นแบบแผนปฏิบัติร่วมกันเป็นกิจวัตร อย่างไรก็ตาม สืบเนื่องจากการดำเนินงานวิจัยท้องถิ่นที่เริ่มต้นในปี พ.ศ. 2545 ชุมชนบ้านดงทำโครงการงานศพปลอดเหล้า ส่วนชุมชนบ้านสามขาทำโครงการแก้ไขปัญหานี้สิน ทำให้แกนนำจากทั้งสองชุมชนได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนความรู้และความคิดเห็นระหว่างกันอยู่เป็นระยะๆ รวมถึงแกนนำโครงการของชุมชนบ้านดงได้มีโอกาสไปศึกษาดูงานที่บ้านสามขา ทำให้เกิดความสนิทสนมคุ้นเคยกัน ดังที่ได้กล่าวในตอนต้นว่า ผลจากการไปศึกษาดูงานและปรึกษาหารือ รวมถึงการได้รับการถ่ายทอดความรู้เรื่องการบริหารจัดการน้ำและการทำบัญชีของบ้านสามขา ทำให้ชุมชนบ้านดงได้ประยุกต์แนวคิดดังกล่าวมาแก้ไขปัญหาคขาดแคลนน้ำเพื่อทำการเกษตรในฤดูแล้งของชุมชน รวมถึงการแก้ไขปัญหานี้สินครัวเรือนในเบื้องต้นได้ในระดับหนึ่ง

3) **เครือข่ายกับสถาบันทางวิชาการและหน่วยงานปกครอง** เครือข่ายกับสถาบันทางวิชาการและหน่วยงานปกครองของชุมชนบ้านดงนั้น เป็นเครือข่ายที่เกิดขึ้นภายหลังจากที่ดำเนินโครงการงานศพปลอดเหล้าได้ระยะเวลาหนึ่งแล้ว ซึ่งส่งผลให้ชุมชนบ้านดงเป็นที่รู้จักจากการประชาสัมพันธ์ของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยในเวทีวิชาการต่างๆ ทำให้มีสถาบันทางวิชาการจากภายนอก อาทิ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ได้นำนักศึกษามาเยี่ยมชมหมู่บ้าน ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและแกนนำของโครงการก็ได้รู้จักกับนักวิชาการ รวมทั้งได้เรียนรู้แนวคิดเรื่องการทำวิจัยจากนักวิชาการเหล่านี้ รวมถึงจากการเข้าร่วมประชุมกับ สกว.ด้วย นอกจากนี้ การทำโครงการงานศพปลอดเหล้า ยังทำให้แกนนำโครงการได้รู้จักกับเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองภาครัฐ ไม่ว่าจะเป็น รองผู้ว่าราชการจังหวัด นายอำเภอ ซึ่งส่งผลให้สามารถเข้าถึงข้อมูลที่มีความสำคัญต่อชุมชนได้มากกว่าชุมชนอื่นๆ ที่ไม่มีเครือข่ายในลักษณะดังกล่าว

สภาพปัญหาและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนในช่วง 10 ปี (พ.ศ.2540-2550)

สภาพปัญหาและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนบ้านคงในช่วง 10 ปีนั้น ในที่นี้ ผู้วิจัยวางขอบเขตในการศึกษาโดยพิจารณาความเปลี่ยนแปลงในระหว่างปี พ.ศ.2540-2550 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่สัมพันธ์กับการเกิดและเติบโตของโครงการงานศพดเหล่า จากการวิเคราะห์และประมวลข้อมูลต่างๆ พบว่าปัญหาของชุมชนบ้านคง สามารถจำแนกออกเป็นปัญหาหลักได้ 2 ด้าน ได้แก่ 1) ปัญหาอิทธิพลของความเปลี่ยนแปลงเชิงลบจากภายนอก และ 2) ปัญหาหนี้สินของชุมชน

1. ปัญหาอิทธิพลของความเปลี่ยนแปลงเชิงลบจากภายนอก

ปัญหาอิทธิพลของความเปลี่ยนแปลงเชิงลบจากภายนอกในที่นี้ก็คือค่านิยมด้านการบริโภคที่ฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือย ไม่สมเหตุสมผล หรือพฤติกรรมเลียนแบบ เช่น การซื้อเครื่องเล่นวีซีดี โทรทัศน์สีจอแบน 25-29 นิ้ว (อินแก้ว และคณะ, 2551: 26) ซึ่งปรากฏในวิถีชีวิตของคนในชุมชนมากยิ่งขึ้น ปัจจัยที่สนับสนุนให้ค่านิยมดังกล่าวเกิดขึ้นประกอบด้วยปัจจัยด้านกายภาพ คือการคมนาคมจากชุมชนไปสู่ตัวอำเภอ/ตัวจังหวัดที่สะดวกสบายขึ้นกว่าในอดีตมาก ปัจจัยด้านการประกอบอาชีพ ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากปัจจัยด้านกายภาพ ทำให้คนในชุมชนจำนวนหนึ่งออกไปรับจ้างหรือทำงานภายนอกชุมชน ส่งผลให้มีรายได้ที่เพิ่มขึ้น แต่ในขณะเดียวกันก็ได้รับเอาวิถีบริโภคแบบคนในเมืองมาใช้ด้วย และปัจจัยด้านสื่อมวลชน ได้แก่ การโฆษณาผ่านสื่อ โดยเฉพาะสื่อวิทยุและโทรทัศน์ ซึ่งเป็นสื่อที่เข้าถึงคนในชุมชนเป็นวงกว้าง

นายอินแก้ว เรือนปานันท์ นายทรงสิทธิ์ ชุ่มฉิ และนายสมศักดิ์ อุดกันทาได้ตั้งข้อสังเกตต่อปรากฏการณ์ดังกล่าวว่า หมู่บ้านมีบางอย่างที่เปลี่ยนแปลงไป ชาวบ้านใช้สิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ มีการซื้ออาหารที่ประกอบสำเร็จรูปมารับประทานแทนการปรุงอาหารเอง ก่อนหน้าที่จะดำเนินโครงการงานศพดเหล่า เมื่อมีงานบุญประเพณีในชุมชนก็มักจะมีการดื่มเหล้าจนนำไปสู่การทะเลาะวิวาท นอกจากนี้ ไม่ว่าจะมียานขึ้นบ้านใหม่ งานบวช งานศพ ก็พบว่าเจ้าภาพจะต้องทำอาหารเลี้ยงคนทั้งหมู่บ้าน ทำให้บางรายต้องกู้ยืมเงินและยอมเป็นหนี้เพื่อจัดงานดังกล่าว (พรพินิตา, 2548: 100)

นายทรงสิทธิ์เอง ได้บอกเล่าถึงบริบทของชุมชนบ้านคง และความแตกต่างที่เกิดขึ้นนับจากอดีตสมัยที่ตนยังเด็กมาจนถึงในวันที่ตนล่วงเข้าสู่วัยกลางคนไว้อย่างน่าสนใจว่า

“ปัจจุบันผมอายุได้ 42 ปี นึกย้อนกลับไปเมื่อสามสิบกว่าปีที่ผ่านมา ผมจำความได้ว่าความเป็นอยู่ของคนในหมู่บ้านลำบากมาก ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการทำมาหากินหรือความคิดความอ่านของคนสมัยนั้น จนกระทั่งเมื่อปี 2537 ทางกรได้เห็นความทุกข์ยากของชาวบ้าน จึงได้สร้างอ่างเก็บน้ำแม่ท่ายให้เพื่อใช้บริโภคและทำการเกษตร ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านก็เริ่มดีขึ้นมา ชาวบ้านอยู่

กันแบบพออยู่พอกิน แต่เมื่อมาถึงปัจจุบัน ความเจริญต่างเข้ามาถึงชุมชน ทุกอย่างกลับเปลี่ยนไป ไม่ว่าจะเป็นการทำมาหากินก็สบายขึ้น ความฟุ่มเฟือยก็เกิดขึ้น สมัยผมเป็นเด็กต้องดักน้ำ ดำข้าว ร่องเท่าก็ยังไม่มีจะใส่ แตกต่างจากปัจจุบันนี้ ข้าวก็ไม่ต้องดำ น้ำก็ไม่ต้องตัก เด็กๆ รุ่นนี้สบาย ไม่ทำอะไรทั้งนั้น มีแต่ขอ ถ้าไม่ได้ก็อ้างจะมาตัวตายบ้าง พ่อแม่ต้องตามใจ ลูกเป็นนายไปเสียแล้ว ยิ่งหันมาดูเรื่องของสังคมในชุมชนก็ยังเศร้าใจ เพราะเวลาทำงานในหมู่บ้านก็ต้องมีเหล่านำหน้า ไม่ว่าจะงานบุญหรืองานบวช ไม่เว้นแม้แต่งานศพ ซึ่งเป็นงานที่เจ้าภาพไม่ได้เตรียมตัวมาก่อน แต่หลักก็ยังนำหน้าอีกเหมือนกัน คิดแล้วอนาใจ” (กชกร ชินะวงศ์ (บก.), 2549: 8)

จากการลงพื้นที่สำรวจชุมชนครั้งหนึ่ง นายอินแก้วและผู้วิจัยได้แวะพูดคุยกับครอบครัวหนึ่ง ทั้งสามมีภรรยาต่างก็ประกอบอาชีพค้าขาย ระหว่างที่พูดคุยกัน ทั้งคู่ได้เล่าให้นายอินแก้วและผู้วิจัยฟังว่าได้ซื้อคอมพิวเตอร์มือถือ (palm top computer) ซึ่งมีคุณสมบัติสำคัญอีกประการหนึ่งคือเป็นพจนานุกรมพูดได้ (talking dictionary) โดยทั้งคู่เล่าว่าซื้อให้กับลูกชายซึ่งศึกษาในระดับ ปวช. เพื่อใช้ประกอบการเรียนภาษาอังกฤษ ซื้อมาในราคา 7,000 บาท ผ่านรายการสั่งซื้อสินค้าทางโทรทัศน์รายการหนึ่ง โดยที่ทั้งคู่ยังไม่รู้แน่ชัดว่าเครื่องดังกล่าวทำงานอย่างไร จึงได้สอบถามผู้วิจัยว่าเครื่องดังกล่าวใช้งานได้จริงหรือไม่ ซึ่งผู้วิจัยก็ได้ลองสาธิตให้ทั้งคู่ดูและพบว่าเครื่องดังกล่าวสามารถใช้งานได้จริง แต่อาจมีข้อจำกัดสำหรับผู้ที่ไม่รู้ภาษาอังกฤษ และอาจมีราคาสูงเกินไปเมื่อพิจารณาว่าจะซื้อมาเพื่อใช้เป็นพจนานุกรมเพียงอย่างเดียว

2. ปัญหาหนี้สินของชุมชน

ปัญหาหนี้สินเป็นปัญหาที่สำคัญของชุมชนบ้านคงซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับปัญหาอิทธิพลของความเปลี่ยนแปลงเชิงลบจากภายนอกที่กล่าวข้างต้น ข้อมูลล่าสุด (พ.ศ.2551) พบว่าชาวชุมชนบ้านคงมีหนี้สินรวมทั้งหมดเป็นเงิน 16,774,362 บาท เมื่อคิดเฉลี่ยต่อครัวเรือนแล้วพบว่า หนึ่งครัวเรือนจะมีหนี้สินราว 107,500 บาท (แต่ในความเป็นจริง มีครัวเรือนประมาณร้อยละสิบในชุมชนที่ปลอดหนี้โดยสิ้นเชิง ครัวเรือนที่มีหนี้สินส่วนมากมีหนี้สินในราว 50,000-80,000 บาท ครัวเรือนที่มีหนี้สินส่วนน้อยที่เป็นหนี้เกินกว่า 100,000 บาท) แบ่งเป็นหนี้สินจากแหล่งเงินกู้ภายในชุมชนจำนวน 4,104,000 บาท และจากแหล่งเงินกู้ภายนอกจำนวน 12,670,362 บาท ในจำนวนนี้ส่วนใหญ่เป็นการกู้ยืมเงินจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร และกลุ่มออมทรัพย์ภายในชุมชน มีเพียงส่วนน้อยที่มาจากแหล่งเงินกู้นอกระบบ (อินแก้ว เรือนปานันท์, วิไลวรรณ เทพอด, และทรงสิทธิ์ ชุ่มธิ, สทนทนากลุ่ม, 7 ธันวาคม 2552) การหาแนวทางการชำระหนี้ยังไม่ชัดเจน ชุมชนยังขาดอาชีพเสริมที่สร้างรายได้ที่แน่นอน อีกทั้งรายได้จากการเกษตรเพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอที่จะชำระหนี้ให้หมดไปได้ (อินแก้ว และคณะ, 2551ก: บทคัดย่อ)

จากการสนทนากลุ่ม พบว่าชาวชุมชนบ้านดงที่มีหนี้สินนั้น ส่วนใหญ่เป็นการกู้ยืมมาเพื่อใช้จ่ายในการทำการเกษตรเนื่องจากการผลิตภาคการเกษตรในปัจจุบันเป็นการผลิตที่ต้องใช้ทุนเข้มข้นมากยิ่งขึ้น การผ่อนชำระค่าเครื่องใช้ไฟฟ้า (โดยเฉพาะในกลุ่มครัวเรือนที่มีหนี้สินเกินหนึ่งแสนบาท พบว่าส่วนมากจะมีปัญหาสำคัญนอกเหนือจากหนี้ในการประกอบอาชีพ คือภาระการผ่อนชำระค่าเครื่องใช้ไฟฟ้าและสินค้าฟุ่มเฟือยอื่นๆ เนื่องจากมีค่านิยมเปลี่ยนเครื่องใช้เป็นสินค้านวัตกรรมที่ปรากฏในโฆษณา) และค่าใช้จ่ายด้านการศึกษาของบุตรหลาน โดยชาวบ้านส่วนใหญ่มีความเชื่อว่าการศึกษาจะทำให้บุตรหลานของตนมีอาชีพที่มั่นคง ไม่ลำบากเหมือนพ่อแม่ อีกกรณีก็คือการกู้เงินเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการเดินทางไปทำงานต่างประเทศ แต่บางรายเมื่อไปถึงก็ไม่มีงานทำหรือถูกนายหน้าโกงเงิน และการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าด้วยการกู้เงินจากแหล่งทุนหนึ่งเพื่อนำไปชำระกับอีกแหล่งทุนหนึ่ง ทำให้ดอกเบี้ยที่ต้องชำระพอกพูนเพิ่มขึ้น

ปัจจัยเรื่องภาระหนี้สินนี้ถือเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดที่ทำให้ผู้นำตามธรรมชาติของชุมชนเกิดความสนใจที่จะผลักดันโครงการงานศพดलाईให้เกิดผลสำเร็จอย่างเป็นรูปธรรม